

4. Lodewijk Meijer als lexicograaf

4.1. Meijers ideeën over purisme en lexicografie

4.1.1. Inleiding

Hoewel Meijer naar eigen zeggen min of meer toevallig terecht is gekomen in het vak van woordenboek-schrijver¹, zullen toch bij hem tijdens zijn lexicografische bezigheden bepaalde ideeën zijn ontstaan over het ‘waarom’ en over het ‘hoe’ van het samenstellen van een woordenboek. Dat ‘hoe’ kunnen we vaststellen door de Macro- en Microstructuur van zijn woordenboek te bestuderen. Van het ‘waarom’ zullen we eerder iets te weten komen uit de voorwoorden van de Woorden-Schat en daarnaast misschien uit Meijers overige werk.

Ongetwijfeld zal men in een toneelstuk van Meijers hand minder uitspraken aantreffen die te maken hebben met lexicografie dan bijvoorbeeld in een voorrede van de Woorden-Schat. Desondanks hebben we al Meijers publicaties en ook de bewaarde brieven en gedichten, nagezocht op verwijzingen naar, samenhang met en denkbeelden over zijn lexicografische arbeid. Het gevondene volgt hier in chronologische volgorde, zodat tevens een eventuele ontwikkeling van Meijers ideeën duidelijk wordt. Wanneer een bepaalde tekst van Meijer op dit gebied niets nieuws oplevert, dan is deze hier niet genoemd.

4.1.2. Drempeldicht in de *Logica practica* - 1648

In 1648 verschijnt van Meijers halfbroer A.L. Kók de *Logica practica, oft Oeffening der reden-konst. Leerende van alle dingen ghe-schiktlyk spreken en twist-redenen / en aller-ley t'zaam-ghe-stelde schriften ont-knoóper*². Voorin dit werkje zijn twee drempeldichten afgedrukt, onder het opschrift ‘Op de Oeffening der Reden-konst van A.L. Kók’. Het eerste lofdicht is geschreven door ‘I.T.’, waarschijnlijk Johannes Troost, de uitgever. Het tweede is ondertekend met het devies ‘Zo ghe-zaayt Zo ghe-maayt’, en met de initialen ‘L.M.’. Zowel devies als initialen behoren toe aan de dan 19-jarige Lodewijk Meijer. De inhoud van dit tweede gedicht is illustratief voor zijn ideeën³:

Zo⁴ steekt de Batavier met ruime schreeden
Den Romer na de Kroón der weetenheden,
En stelt, 't gheen hy met Ghrieksch be-morste taal
Naauw zegghen kan, in duitscher spreek-ghe-praal.
De jueghdt be-hoeft met ver-ghe-zóchte woorden
Haar brein niet meêr en herssen-huis te moórden,
En over-laân 't ghe-hueghen met een last
Waar van naauw vrucht ont-wijken kan de bast:
Zy kan voort-an door vaderlijke lessen
In-zwelghen het ghe-dróp van wijsheidts flessen
By eighen Haert, vêr buiten on-ghemak,

¹W-S 1658 opdracht aan Hófman p. [8] en [9].

²Gedrukt te Amsterdam bij Nikolaas van Ravestein, voor Johannes Troóst ‘Boek-ver-koóper op de hoek van de Stil-steegh in 't ghe-kroóndt Schrijf-boek’.

³De tekst van het gedicht is letterlijk overgenomen in de druk van 1649. Deze is gedrukt door dezelfde broekdrukker, voor dezelfde boekverkoper, als de eerste druk. De eerste druk van 1648 bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, achterin een verzamelbundel, sign. III 10.017 A.

⁴Zo, nl. door de vervaardiging van dit werk in het Nederlands.

Vêr buiten vrees van hert-ghe-quaste plak.
 Een Moeder-mondt¹ boet dus met zoeter toónen
 De Weet-ghierheid van Dóchters en van Zoonen,
 En maakt ze vroedt naauw buiten tijdt van kindt
 En schaft haar 't eindt, schier eêr men aârs be-ghint...

Vrij weergegeven staat hier: Zo overtreft de Batavier de Romein. Wat de laatste nauwelijks onder woorden kan brengen in een met Grieks bevuilde taal, zegt de Batavier in prachtig Nederlands. De jeugd hoeft hoofd en geheugen geen geweld meer aan te doen met woorden die ver gezocht zijn. Voortaan kan ze door vaderlijke lessen haar kennis vermeerderen bij de eigen haard, ver van de angst voor een plak met harde noesten. Zo kan de zoete moedertaal de weetgierigheid van dochters en zonen bevredigen, en hen wijs maken terwijl ze nog bijna in hun kindertijd verkeren.

De 19-jarige Lodewijk heeft aan het overvloedig talenonderwijs van zijn tijd kennelijk geen al te beste herinneringen, gezien zijn ‘vrees van hert-ghe-quaste plak’². Hij pleit in dit gedicht voor de beoefening der wetenschappen in de moedertaal. Dat hij daarbij ook de ‘Dóchters’ noemt, is bepaald vooruitstrevend. Afgezien van de Franse school, waren in zijn tijd Latijnse school, athenaeum illustre en universiteit immers bestemd voor het mannelijk deel der bevolking.

Zes jaar later zal Meijer de daad bij het woord voegen door aan Hofmans Woorden-Schat uitheemse vaktermen toe te voegen met een vertaling in de moedertaal. Dit heeft in 1658 een apart deel met konstwoorden tot resultaat. In het voorwoord van die uitgave zet hij omstandig uiteen welke voordelen het voor de jeugd heeft als ze de wetenschap kan bedrijven in de moedertaal³.

4.1.3. Het *Leidse handschrift* - 1651-1673

Van Lodewijk Meijer is bewaard gebleven een *Verzameling van minnedichten, lof-, eer-, lijk-, en grafgedichten, deels gedrukt, deels eigenhandig geschreven*, uit de jaren 1651-1673⁴. Meijer heeft deze verzameling aangelegd van gedichten die door hem bij allerlei gelegenheden zijn vervaardigd. Verscheidene ervan zijn gedrukt, zodat hij ze alleen maar hoefde in te plakken.

In dit *Leidse handschrift* wijst tweemaal een spoor in de richting van de Woorden-Schat. Beide keren betreft het de vertaling van konstwoorden. De eerste keer in een bruiloftsgedicht, ‘Den 12^{den} van Louwmaandt in 't 1655ste Jaar opghezet’. Meijer schrijft het voor J. Phoonsen en ene ‘Borghorst’⁵. Het gedicht is gedrukt, en de opgeplakte voorletter van de bruid is in het handschrift weggefallen. Het zal hier gaan om Johannes Phoonsen te Amsterdam (1631-1702) die op 24 december 1654 in ondertrouw ging met Elisabeth

¹nl. de mond van de moedertaal

²Meer over het toenmalig talenonderwijs op p. 151 van deze studie.

De inhoud van dit gedicht doet denken aan drie dichtregels uit 1585, in het *Ruygh-bewerp* van de Kamer In liefd’ bloeyende (Uitgave Caron p. 69):

Kunst leertmen met ghenuecht / de talen met verdriet.
 T'is zótte Tieranny / hoe maghmen dit missaken /
 Datmen de kunsten leert in onbekende spraken.

Vergelijk ook, van dezelfde Kamer, *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst*, Leiden 1584, p. 11:

Dies zoud ick wenschen dat wy Hóllanders eens de gheleerdheid smaken mochten in ons eighen sprake / die wy nu met gróten arbeit uyt onbekende tale(n) moeten zoeken.

³W-S 1658 voorwoord tot de ‘Taallievers’ p. [8] en [9].

⁴U.B. Leiden, Handschrift ltk no. 1043.

⁵Op p. 15r - 16r.

Borchorst¹. In de ondertrouwakte staat vermeld dat Johannes kousenkoper is. Hij bleef bekend als een scherpzinnig en belezen man, die later voor Amsterdam van betekenis was op economisch gebied.

Meijer wil zijn bruiloftsgedicht klaarblijkelijk een geleerd aanzien geven en doet dat met vertaalde kunstwoorden, waarvan hij de uitheemse versie ter verluchting van het geheel opneemt in de marge. Een fragment ter illustratie:

Daar ² wordt door 't oor, hier ³ door 't ghevoel ghekent	<i>h Materia in qua, ex qua, & circa</i>
De <i>h</i> Stof waar in, uit, en omtrent,	<i>quam.</i>
Wie <i>i</i> naeste en veerste werkers zijn in 't teelen,	<i>i Proxima & remota causa efficiens</i>
Wie in 't <i>k</i> gheheel, en wie <i>l</i> ten deele:	<i>k Totalis. l Partialis.</i>
Daar ghaat men <i>m</i> alghemeen, hier <i>n</i> zonderling:	<i>m Universaliter. n Singulariter.</i>
Daar door <i>o</i> Beschouw, hier <i>p</i> Oeffening:	<i>o Theoria. p Praxis.</i>

Deze kunstwoorden kan Meijer hebben overgenomen uit de Woorden-Schat van 1654⁴:

Materia in qua -- stof waar in	Causa efficiens -- werckende oorzaak
Ex qua -- waar uyt	Proxima -- naeste oorzaak
Circa quam -- waar omtrent	Remota -- verschovene oorzaak
Totaal -- geheel / al	
Partiaal -- zijdigh / een-zijdigh	W-S 1658 II: Partialis -- deelijk / deeligh
Universeel -- algemeen	
Singulier -- bysonder / sonderlingh	
Theoria -- spiegelingh / beschouwingh	
Praxis -- daedt / doeningh	W-S 1658 II: Praxis -- oeffening / daadt / doening

Het tweede spoor richting Woorden-Schat vormt het gedicht 'Op de Vertaaling der Kunstwoorden Van A. L. Kók', met de hand geschreven op p. 36v. Het is een variant van het gedicht zoals dat is opgenomen in de Woorden-Schat van 1654. De vijfde, zesde en zevende regel zijn in het handschrift afwijkend. Deze versie zal in de Woorden-Schat van 1658 bijna letterlijk worden overgenomen⁵:

D'onmooghlijkheit, gheschat in Konstvertaal
 Uit Ghrieksche en Roomsche in onze Moedertaal,
 Wordt hier door vlijt, door konst, en schrande oordeel
 Verbrooken, Neêrlandt, en der konst ten voordeel.
 Ghij Kók, verstooft aldús met smaaklijk zap,
 En discht met weetenschap de weetenschap
 In eighe schootelen voor úw' Landtsghenoten,
 Die ú, schoon doot, hierom van doot ontblooten⁶.

In het bruiloftsgedicht geeft Meijer een staaltje van zijn bekwaamheid kunstwoorden te vertalen. In het lofdicht bezingt hij Kók, die heeft bewezen dat de wetenschap vertaald kan worden in de moedertaal. Meijer zal dieper op deze kwestie ingaan in het voorwoord van de Woorden-Schat uit 1654⁷. Reeds in zijn beginjaren blijkt beoefening van de wetenschappen in de moedertaal zijn ideaal.

¹ *NNWb* X: 727, 728.

² Daar, nl. in de school van Leuven of Leiden.

³ hier, nl. in de bruilofts-school

⁴ In deze ongedeelde uitgave hebben ze soms nog de vorm van een bastaardwoord.

⁵ Zie p. 151 in deze studie.

⁶ Verklaring van het gedicht op p. 143 van deze studie.

⁷ W-S 1654 voorwoord p. [3].

4.1.4. De opdracht van A.L. Kóks *Radt van avondtuuren* - 1653

In de opdracht ‘An Eustathea’ van het *Radt van avondtuuren*, geschreven door A.L. Kók en in 1653 uitgegeven door Meijer, oogst de ‘hoogh-draavetheit van woorden’ Meijers waardering:

’T kleedt¹ (...) zijn² de hoogh-draavetheit van woorden, de overdrachtighe wijzen van spreken, de reeden-rijk-konstighe oppronkingen, de zoet-vloeyentheit der vaerzen, waar meê zy³

Gheschoeit in hoogh-ghehielde Broozen
Op Amstel-landsch Tooneel komt treên...

Meijer toont geen afkerigheid van ‘hoogdravende’ woorden. Dit blijkt eveneens wanneer hij in 1668 ongewone, verouderde woorden opneemt in de *Verloofde koninksbruidt* om het stuk te verfraaien. Hij zal dergelijke woorden in 1669 een plaats geven in het derde deel van de *Woorden-Schat*, om ze te verklaren, maar niet omdat hij ze afkeurt en door andere wil vervangen.

4.1.5. Voorwoord *Woorden-Schat* - 1654

In het voorwoord van zijn eerste bewerking van de *Woorden-Schat*⁴ hekelt Meijer de ‘Ontaal’, het misbruik van uitheemse woorden, dat in de moedertaal dikwijls te signaleren valt. De oorzaak van deze ‘Kanker’ wordt gevormd door twee verschillende soorten mensen:

’t Eerste is van die, welke welspreekent meenen te ruiken, als zy met uitheemsche woorden, die onze taal nooit voor haar kinderen erkent heeft, haar reedenen doorspekken, en zo wonderspreekers schijnen by ’t onkundigh Ghraauw, dat haar scheeve ghangen nakuyerende, die altemets haar zo krom en kreupel nabaauw, dat het de kundighe tot lacchen parst.⁵

Meijer spreekt over ‘uitheemsche woorden’ die in onze taal worden gebruikt zonder dat ze als eigen zijn erkend, dus zonder dat ze zijn goedgekeurd. Mensen die zo doen, denken welsprekend te zijn, maar geven het slechte voorbeeld aan het onontwikkelde volk. Het begin van de welsprekendheid is ‘een zuivere taal, gheschuimt van basterdt-woorden, te ghebruiken’. Hier klinkt al, net als op de titelpagina, de term ‘basterdt-woorden’.

Het tweede slagh is van zulke, die, om haar meining te uiten, (ô hoon!) haar eighen moederlijke taal, die in rijkdom voor gheenighe de vlagh hoeft te strijken, te arm schatten en te ghebrekkig. Deezen doolwegh bewandelen ook de meeste Gheleerde...⁶

Nu spreekt Meijer over wat hij op de titelpagina ‘konst-woorden’ noemt, uitheemse wetenschappelijke vaktermen, die de meeste geleerden gebruiken omdat zij menen in de moedertaal de wetenschappen niet onder woorden te kunnen brengen. Toch kan de ervaring dat men zowel bastaardwoorden als kunstwoorden op uitstekende wijze in het Nederlands heeft vertaald hen tot andere gedachten brengen:

¹nl. van het stuk.

²zijn: wordt gevormd door

³zy: ‘deeze Ouderlooze weeze’, nl. het stuk

⁴Uitvoeriger bespreking voorwoord 1654 op p. 141 e.v. in deze studie.

⁵Voorwoord p. [1] en [2]. Hetgeen Meijer hier beweert, herinnert aan wat Leupenius (1653: 21) een jaar tevoren schreef in zijn *Aanmerkingen op de Neederduitsche taale*:

Het is dan een beklaglyk gebrek / dat niet onder geringe luiden / maar allermeest onder den geletterden gevonden wordt / die eerst meenen welspreekende te syn / wanneer sy veele nieuwe woorden uit vreemde talen weeten te versmeeden. In plaatse van verziere / soo ontziere sy haare reedenen. Een verteerende kanker...

⁶W-S 1654 voorwoord p. [3].

...ten zy de ervarentheid (...) haar (...) doen zien heeft dingen, tót wier mooghlijkheid zelfs haar verstandt niet opsteeg. Zo veel uitheemsche woorden kraftelijk overghezet, zo veel Konstwoorden naauwkeurighlijk vertaalt, overtuighen reets haar gheweeten, zo 't met een brandt-yzer niet toe-geschroeit is.¹

Er zijn er heel wat die in zuiver Nederlands, zonder bastaardwoorden, hun gedachten op papier hebben gezet...

...als H.L. Spieghele, D.V. Koornhert, P.C. Hóófdt, H. de Ghróót, C. Huyghens, I.v. Vondel, en andere.

Ook hebben sommigen de wetenschappen Nederlands leren spreken...

...als de Kamer in Liefde bloeyende, S. Stevin, de Vertaalers van Kekkerman, Ramus, en Molinaeus, en A.L. Kók...

Anderen hebben getracht de vreemde woorden, samen met hun betekenis in het Nederlands, in een bundel bijeen te brengen, opdat de bastaardwoorden ongebruikelijk zouden worden en de goede woorden gebruikelijk...

Dit hebben onderwonden in de voorgaande eeuw Ir. Ian van der Werve in zijn *Schat der Duitse Taal*, en in deze I. Hófman (...) in zijn *Nederlandsche Woorden-Schat*...²

Meijer verklaart zich hier dus tegen het gebruik van bastaardwoorden, de niet goedgekeurde vreemde woorden waarmee men de moedertaal vervuilt, en tegen het gebruik van kunstwoorden, uitheemse wetenschappelijke termen. In de *Woorden-Schat* die op dit voorwoord volgt, biedt hij voor beide categorieën een puristische alternatief.

4.1.6. Voorwoord *Christlijke Ghódt-ghe-leertheid* - 1655

In het jaar 1655 ziet het licht, te Amsterdam bij Johannes van Ravestein, *De Christlijke Ghódt-ghe-leertheid, in 't Latijn be-schreeven door den hoógh-ghe-leerden en wijdt-vermaarden Marcus Fridericus Wendelinus (...) en nu ten besten van de Lief-hebbers der Ghódt-ghe-leertheid ver-taalt door Alhardt L. Kók*. In 1653 is A.L. Kók gestorven, terwijl hij bezig was met de vertaling van dit werk. Om het toch nog uit te kunnen geven, voltooide Meijer de vertaling.

In de eerste zin van het voorwoord vertelt Meijer dat Kók met zijn letterkundig werk de bedoeling had de wetenschappen te verbreiden in de moedertaal, ontdaan van 'Basterdtwoorden'. Het is merkwaardig dat Meijer hier de term 'Basterdtwoorden' gebruikt, terwijl hij het over uitheemse wetenschappelijke termen heeft, die hij gewoonlijk kunstwoorden noemt:

Ziet hier, waerde Landts-ghe-noóten, van hem³, die zijn yver, vlijt, ver-standt, en kraften te kóst leide, om u de Konsten en Weetenschappen in uw Moeder-taal, ghe-schuint van⁴ Basterdt-woorden, ghe-meen te maaken, een stuk werks, dat hy, ghe-lijk de Zwaan zijn doódt-liedt, korts voor zijn sterven voort-ghe-braght, en tót teken van zijn ghunst t'uwaarts, ghe-lijk als een ghe-dachtnis, u na-ghe-laaten heeft.

In deze uitgave van Wendelinus' werk heeft Meijer de vertaalde vaktermen uit de tekst toch nog een keer in hun Latijnse vorm opgenomen in de marge. Dit doet hij ter wille van degenen die de uitdrukking in de moedertaal nog niet kennen:

Wy hebben dan (...) alle de ver-taalde Konst-woorden, (waar van dit Werk over-vloeyt, en waar-om tót des zelfs ghrondigh ver-standt een maatighlijk in de Reden-konst ghe-oeffende ver-eischt wordt) om oók die ghene, dien ze in 't duitisch nóch on-be-kent zijn, te ghe-moet te komen, in 't Latijn op de kant, een-maal op een zijdtje, om de over-maatighe her-haaling der zelve te ont-vlieden, doen stellen.⁵

¹W-S 1654 voorwoord p. [3].

²W-S 1654 voorwoord p. [4].

³hem nl. A.L. Kók

⁴ghe-schuint van: gezuiverd van

⁵Voorwoord Meijer p. [3] en [4].

Meijer geeft de afkeurenswaardige Latijnse vakterm niet vaker dan ‘een-maal op een zijdtje’, want beoefening van de wetenschap in de moedertaal blijft zijn uitgangspunt.

4.1.7. Voorwoord *Mergh der ghódtgheleerdtheit* - 1656

In 1656 verschijnt bij Abraham Hoopwater in Amsterdam een vertaling die door Meijer in z'n geheel is vervaardigd, namelijk *W. Amezes Mergh der ghódtgheleerdtheit*. Volgens Meijers voorwoord ‘an den leezer’ is de vertaling van het godgeleerd geschrift hem niet meegevallen en is hij niet van plan zijn vertaal-loopbaan voort te zetten. De roem die met vertalen te behalen is, gunt hij graag aan anderen:

Want boven de verdrietigheid, welke an alle vertaalingen vast is, is hier nóch gheweest, een onghewoone stóf, onvertaalde Konstwoorden, hooghe zaaken, diep- en scherpzinnighe begrippen, en die beknóptelijk en duisterlijk uitghedrukt. Welk alles de meeste Gheleerde deze overzetting onmooghelijk heeft doen schatten: En my de vertaallust zodaanigh¹ verghaan, dat ik de prijs, die in deze loopbaan te behaalen staat, ghewillighlijk overlaat an anderen...²

Voor hen is de weg gebaad door reeds vertaalde wetenschappelijke werken, en in het bijzonder door de *Woorden-Schat*, twee jaar geleden verschenen en binnenkort voor de derde maal onder de pers:

...welken³ nu door de reets overghezette Konsten en Weetenschappen den wegh ghebaant is, en byzonderlijk door de Woordenschat, welke, met alle de vertaalde Konstwoorden van ons verrijkt voor twe jaaren, den Liefhebbers der Duitsche Wijsgheerte ten besten, uit is ghekomen, en teghenwoordigh van ons overzien, verbeterd, met ontallijke Konstwoorden vermeerderd, en op een byzondere en ghemakkelijker órde gheschikt op nieuws voor de derde maal de Pers zal ghevoelen...

Meijer zegt dat hij de *Woorden-Schat* in 1654 heeft aangevuld met vertaalde kunstwoorden, waarvan vooral de liefhebbers van de Nederlandse wijsbegeerte voordeel hebben ondervonden. Dit komt overeen met onze gegevens in Tabel 4. De wijsbegeerte is in 1654 als domein van herkomst van de nieuwe trefwoorden het duidelijkst aanwezig. De ‘ghemakkelijker órde’ waar Meijer het over heeft, zal vooruit wijzen naar de indeling in twee delen, ingevoerd in de eerstvolgende druk van 1658.

In het vertaalde werk zelf, grotendeels gedrukt in gotisch lettertype, zijn de vertaalde kunstwoorden in de tekst afgedrukt in romein. Ernaast staat, in de marge, de oorspronkelijke uitheemse term in cursief. Ook nu zijn dus, als concessie aan de geleerde gebruiker, de uitheemse termen nog in de marge opgenomen.

Met dit vertaalde wetenschappelijke werk loogenstraft Meijer opnieuw het vooroordeel van ‘de meeste Gheleerde’, die een dergelijke vertaling voor onmogelijk hielden. Meijer meent dat hij met de vele vertaalde uitheemse vaktermen die hij in dit werk aanbiedt, de weg heeft bereid voor volgende vertalers. Maar hun belangrijkste hulpmiddel zal toch zijn de komende uitgave van de *Woorden-Schat*, die met ‘ontallijke Konstwoorden’ is vermeerderd.

4.1.8. Blijspel *De looghenaar* - 1658

In 1658 verschijnt te Amsterdam bij Jacob Lescaille *De looghenaar*, een blijspel dat Meijer heeft vertaald uit het Frans, naar *Le menteur* van Corneille. In de opdracht vermeldt

¹Hier is sprake van een samentrekking. Op deze plaats dient ‘heeft doen’ herhaald.

²Voorwoord van ‘De Vertaaler an den Leezer’ p. [2] en [3].

³welken: voor wie. Dit sluit aan bij bovengenoemde ‘anderen’.

Meijer¹ dat hij deze vertaling bijna zes jaar geleden al heeft gemaakt. Dat moet dus omstreeks 1653 zijn geweest, nog voor hij Hofmans Woorden-Schat bewerkte.

Verwijzingen naar Meijers lexicografische arbeid treffen we in *De looghenaar* niet aan. Zelfs gebruikt Meijer in het stuk, geheel in strijd met zijn latere puristische principes, enkele bastaardwoorden:

Roem(er) ...Ghy van mijn hart zult zijn de een'ghe Sekretaris,
En van al mijn gheheim de Ghrootdepositaris.
Lek(ker) Voorwaar ik zórrig², Heer, dat mijn capaciteyt
Is onbequaam tót zulk een hooghen qualiteyt.³

Tijdens het vervaardigen van *De looghenaar*, omstreeks 1653, is Meijer kennelijk nog niet zo streng beïnvloed door Hofman en zijn bastaardwoordenboekje als in later jaren. In zijn strijd tegen het bastaardwoord bespeurt men toch vooral de invloed van Hofman.

4.1.9. Voorwoord Woorden-Schat - 1658

Meijers tweede bewerking van de Woorden-Schat begint met een opdracht aan Johan Hófman, gevolgd door een voorwoord tot de ‘Nederduitsche Taallievers’⁴. De lexicografische ideeën uit het voorwoord van 1654 zijn verspreid, en soms een tikkeltje gewijzigd, weer opgenomen.

Nieuw in deze druk is de indeling in twee delen, met als doel een betere ordening en minder zoekwerk. Meijer heeft bastaardwoorden en konstwoorden gescheiden:

Het gheheele werk, waar in voorheen de Basterdt-, en Konstwoorden, ghelijc als een mengelmoes en verwarden bayerdt, onder en door elkanderen ghedommelt laghen, heb ik eerst in twe deelen gheschift, en ghescheiden, en in 't eerste alle de Basterdtwoorden, en in 't tweede alle de Konstwoorden, gheschókkeert⁵, en op haar órde gheplaatst; opdat en 't werk meerder schik⁶, en ghy in 't zoeken minder moeyte zoud hebben.⁷

Toch blijkt deze verdeling niet geheel probleemloos. In de groep konstwoorden zijn misschien wel eens woorden opgenomen die daar niet thuishoren, zoals woorden die alleen maar veel moeilijkheden opleveren bij een vertaling. Ook kregen bepaalde woorden een plaats bij beide groepen:

Niemandt (...) zifte en toetse te kieschelijk en naauwkeurighlijk, óf alle de woorden, die in 't schók van de Konstwoorden staan, ook al van dat slag zijn (...) En hier en daar is wel eenigh woordt, dat moeyelijk om te vertaalen viel, ten besten van de Overzetters, onder de Konstwoorden inghesloopen, behalven dat 'er zommighe zijn, die in beide de schókken⁸ plaats willen hebben.⁹

Meijer meent de bestanden van bastaardwoorden en van konstwoorden nu dusdanig te hebben uitgebreid dat bijna al het bestaande is verzameld. Een idee dat hij, gezien de steeds toenemende omvang van de volgende drukken, spoedig heeft laten varen:

...en 'er dies, mijns vertrouwens, zeer luttel, 't zy Basterdt-, 't zy Konstwoorden iemandt voor zullen komen, die hier niet opgheteldt, en te vinden zullen zijn.¹⁰

¹Opdracht p. [2].

²zórrig: vrees

³*De looghenaar* p. 22.

⁴Uitvoeriger bespreking van opdracht en voorwoord W-S 1658 zie p. 145 e.v. in deze studie.

⁵gheschókkeert: gesorteerd

⁶schik: ordening

⁷W-S 1658 voorwoord p. [2].

⁸schok: hoeveelheid, hoop. *WNT* XIV: 774, 775.

⁹W-S 1658 voorwoord p. [5] en [6].

¹⁰W-S 1658 voorwoord p. [3].

Er zijn in deze druk van de *Woorden-Schat* meer vernieuwingen doorgevoerd. Konstwoorden die in verschillende takken van wetenschap verschillende betekenissen hebben, zijn apart gedrukt ‘met byghevoeghde anwijzing, tót welke onderwijzingen zy behooren’¹, met een label dus om het domein van herkomst aan te geven.

Als beginletters der trefwoorden zijn U en V onderscheiden, waarbij de U voorop wordt geplaatst. Evenzo is onderscheid gemaakt tussen I en J, waarbij de I voorgaat².

Onder de betekenissen in een artikel is geen bepaalde ordening aangebracht, want ‘Yder heeft de plaats, die 't bezit, zonder onderscheidt, en by gheval ghekreeghen’³. Veel bastaardwoorden zijn door Hofman vertaald en veel nieuwe konstwoorden door Meijer zelf. Herkomst en hoedanigheid der betekenissen worden door Meijer toegelicht:

Eindelijk, de vertaaling der Basterdwoorden is ten ghrootten deele van I. Hófman, en veeler Konstwoorden, die 'er nu op nieuws byghekomen zijn, van my verdacht en ghesmeedt, en alhoewel vaak voor de vuist, en met der haast, efter vólghens de aart, betekening, en ghelijkvórmigheid onzer Taal.⁴

De overige toegevoegde trefwoorden zijn onleend aan de ‘voortreffelijkste Taalkundighen’. Soms zijn meerdere vertalingen gegeven, omdat het trefwoord verschillende betekenissen heeft, of omdat onze taal voor een bepaalde betekenis veel woorden kent:

De overighe, zo Basterdt- als Konstwoorden, zijn uit de voortreffelijkste Taalkundighen onzer Eeuw, wier roemrijke en onsterffelijke naamen op 't voorhoofd van ieder deel uitgheprent staan, verzamelt, en somtijds veelvoudighlijk vertaalt, omdat, óft het vertaalde woordt, zeer dubbelzinnigh zijnde, veel betekenissen hadde, die alle byzonderlijk uitghedrukt zijn, óft onze taal veel woorden, die eene betekenis verscheidendlijk uitbeeldeden...⁵

Niet alle betekenissen oordeelt Meijer zelf even fraai. Hij heeft ze toch maar opgenomen, gezien hun geleerde herkomst. Bovendien, smaken verschillen:

En schoon 'er niet luttel onderloopen, die my vry wat onbehouwen en onbequaam scheenen, heb ikze evenwel haar plaats niet willen weigheren: eensdeels, omdat zy op 't anbeeldt van uitsteekende, en vermaarde verstanden ghesmeedt waaren, andersdeels, omdat, ghelijk ik my an niemandts oordeel, niemandt ook an 't mijne wil verbinden, wel weetende, dat, evenalleens als my alle vertaalingen niet anstaan, zo ook de mijne allen niet zullen anstaan.⁶

Vreemd klinkende betekenissen zal men door het gebruik wel gaan accepteren:

Dikwijls ook zal de betekening, die wy den woorden schijnen opghedicht te hebben, schoon zy in 't eerste aanzien vry wat dwars in de ooren klinkt, met der tijdt, en door de ervaarenheid, niet onwettigh te zijn, bevonden worden (...) te veeler stede is onze vertólking niet zo zeer na de letter, als wel na de kraft en bedieding des woordts, waar door iemandt misleidt zoude kunnen worden⁷.

De hier gegeven vertalingen van bastaardwoorden en konstwoorden zijn van groot nut. Door het eerste zal onze taal worden gezuiverd, en zullen de rechtskundige geschriften voor de gewone man toegankelijker worden gemaakt. Door het tweede zullen velen kunnen helpen om de wetenschappen in de moedertaal bekend te maken. Hierbij kunnen zij gebruik maken van de bekende terminologie, wat verwarring voorkomt:

Door het eerste zullen de vlekken en kladden, daar 't deftigh en luisterrijk anschijn onzer Taal van de meeste Redenaars, en Schrijvers meê bezoedelt en bezwalkt wordt voorghekomen en weghghenomen, en by den ghemeenen vólke de boeken en gheschriften,

¹W-S 1658 voorwoord p. [3].

²W-S 1658 voorwoord p. [4].

³W-S 1658 voorwoord p. [5].

⁴W-S 1658 voorwoord p. [4].

⁵W-S 1658 voorwoord p. [4] en [5].

⁶W-S 1658 voorwoord p. [5].

⁷W-S 1658 voorwoord p. [6].

inzonderheit van de Rechten en Rechtszaaken, daar zy nu byna blindt in zijn¹, verstaanlijker ghemaakt kunnen worden...²

Door het tweede, naamlijk de vertaaling der Konstwoorden, zullen veele, hoevende gheen nieuwe te smeeden en verdichten, dat slechts verwarring baart; maar die ghebruikende, welke reedts by de Konstlievers in zwang zijn, mede de handen kunnen slaan, om de Konsten en Wetenschappen den Landtsghenooten in haar moedertaal bekendt te maaken.³

Van de vertaling van wetenschappelijke werken verwacht Meijer veel profijt. Men kan daardoor heel wat jaren, moeite en onkosten besparen, die nu worden besteed aan het leren van Latijn. De vrijgekomen tijd kan beter worden gebruikt, bijvoorbeeld voor algemene ontwikkeling of voor kennis van de heelkunde:

Want weinige van de voornaamste boeken, die de Konsten en Weetenschappen vervaten (...) nederduitsch spreekende, zoude een lange reeks van jaaren, moeyten, en onkosten, die men an 't leeren der Latijnsche taal hangt, ghespaart, en te kóst gheleidt kunnen worden, in 't navórschen van nóch onbekende zaaken, niet alleen tót verghrooting en opbouwning der bloote kennis, maar ook tót het ghebruik der Artsenyen en 't ghemeeen leven dienende.⁴

De jeugd zou niet langer negen of tien jaar behoeven te spenderen aan het leren van talen. Kennis van de wiskunde, snelle vorderingen in andere vakken en de mogelijkheid zich te verdiepen in meerdere takken van de wetenschap zouden de opbrengst zijn:

Der Jonkheidt zoude het niet noodzaaklijk zijn, neghen óft tien jaaren om de kennis der talen te bejaaghen, te verslijten; maar straks⁵ de Beghinselen der Wiskunde, daar die ouderdom zich 't best na zetten kan, inghescherpt kunnen worden, en daar door een bequaamheid anghebraght, om in de overighe Onderwijzingen met gheen ghemeene stappen voort te loopen. En daar de schaarsheid der tijdt nu slechts ghehengt, zich byzonderlijk op eene weetenschap te legghen, zoude menze dan alle doorsnuffelen, en overal t'huis zijn kunnen.⁶

Meijer besluit met de mededeling dat hij nog geen kans heeft gezien een derde deel op te nemen, met daarin oude Nederlandse woorden uit Hooft, Huygens en andere voortreffelijke schrijvers. Al in 1658 bestaan der dus plannen voor een derde deel.

Gemeten met moderne maatstaven, houdt Lodewijk Meijer zich in het voorwoord bezig met de doelgroep van zijn woordenboek. Hij vraagt zich af voor wie het bestemd is en wat

¹Vergelijk het *Ruygh-bewerp*, uitgave Caron p. 69:

Wat voeghtet / dat een man die zyn twist zoekt te slechten
Rechtschapien / niet en weet na wat recht hem te rechten?

²Vergelijk ook Coornhert 1561, voorwoord 'totten Leser' p. [3] en [4]:

Tis nv also verde gecomen dat veel ionge schrijuers een woort Fra(n)choys oft Latijns verstaende sulcdanighe vreemde lappen voor een welstant en(de) beuallijcke chieraet opten mantel onser spraken brodde(n), recht oft een heerlijcke en(de) rijckelijcke sake waer sonder noot vreemt behulp te bedelen: twelck oorsake is dat menich fijn burgher ende boer het vonnisse zijre saken aenhorende, ia oock selfs lesende sulcx soo luttel verstaet, dat hy dan noch niet en merckt oft hem mede oft tege(n) gaet, maer als een onduytsche noch wel een verduytscher tot dit duytsch (God wouts) behoeft te huere(n).

Vondel laat zich evenmin onbetuigd in het klinkdicht 'Op de vertalinge van de eerste weecke, van G. de Saluste, Heer van Bartas. Gedaen door Heer Wessel van Boetseler...':

Onduytsche Pleyters swijgt, ghy hebt uw tael vergeten,
Gaet, haelt uw moeders tong, en kakelt dan in't Hof,
Komt by Heer Wessel school, die heeft vertaelt met lof
In plat en suyver duyts den Phoenix der Poeten:
Spreekt soo, wanneer ghy dingt, soo sal een Landman weten
Hoe't met sijn saken staet...

Zie Vondel I: 451.

³W-S 1658 voorwoord p. [7] en [8].

⁴W-S 1658 voorwoord p. [8] en [9]. Vergelijk het *Ruygh-bewerp*, uitgave Caron p. 69:

Wat voecht et / dat een Artst zyn vrund niet kan beduyden
Nóch d'óórzake zyns zieckts / zyn quaal / óf kracht der kruyden?

⁵straks: aanstonds

⁶W-S 1658 voorwoord p. [9].

voor nut het voor deze gebruikers heeft. De aandacht voor dit probleem onderscheidt hem van zijn voorgangers, die zich zelden om de verschillende gebruikers bekommerden.

4.1.10. De *philosophie d'uytleghster der H. Schrifture* - 1667

In 1666 verschijnt te Eleutheropoli¹ anoniem een wijsgerig geschrift van Meijer, namelijk de *Philosophia S. Scripturae interpres; exercitatio paradoxa*. Een jaar later ziet te Vrystadt² het licht, opnieuw anoniem, een vertaling in het Nederlands, *De philosophie d'uytleghster der H. Schrifture. Een wonderspreuckigh tractaet*.

Dat Meijer de auteur is geweest van de *Philosophia* wordt in de wijsbegeerte als vaststaand aangenomen. Ook wordt meer dan waarschijnlijk geacht dat hij zelf de vervaardiger is van de Nederlandse vertaling³. Als dit inderdaad het geval is, dan valt te verwachten dat Meijer in zijn vertaling op de hem eigen wijze met kunstwoorden en bastaardwoorden zal handelen.

Inderdaad bevat de tekst van *De philosophie* veel vertaalde kunstwoorden. De bijbehorende uitheemse termen staan er meestal naast, in de marge, in een heel klein romeins lettertype⁴. Het verband tussen kunstwoord en Nederlands equivalent is daarbij aangegeven door een apart lettertje. Deze handelwijze zijn we eerder tegengekomen in het *Leidse handschrift*, in het bruiloftsgedicht voor J. Phoonsen.

Ook binnen de tekst zijn wel eens uitheemse kunstwoorden, samen met hun vertaling, opgenomen. Dit komen we eveneens elders in het werk van Meijer tegen, namelijk in de *Italiaansche spraakkonst*. We geven hier twee voorbeelden van verklaringen uit *De philosophie*. In het eerste fragment klinkt bovendien Meijers interesse voor de herkomst en de samenhang van bepaalde woorden:

Het woort van Interpres, dat is Uytlegger, of Verklaerder, (om van <i>g</i> 't ghesegh te beginnen) daer af Interpretari, Interpretatio,	<i>g</i> Praedicatum.
Interpretamentum, dat is uytlegghen, uytleggingh en uytlegghsel, hun oorsprongh hebben ... ⁵	
De voornaemsten van desen zijn drie, te weten in een <i>c</i> samengesette of verdeelde zin, in een <i>d</i> gheteekent of gheoeffent bedrijf, en in een <i>e</i> eenselvighe, of vormelijcke zin. ⁶	<i>c</i> Sensus compositus vel divisus. <i>d</i> Actus signatus vel exercitus. <i>e</i> Sensus identicus vel formalis.

De tekst zelf is minder puristisch dan we van Meijer gewend zijn. Verscheidene bastaardwoorden die als trefwoord zijn opgenomen onder de bastaardwoorden van de Woorden-Schat, zijn zonder nadere toelichting in de vertaling gehanteerd. Het gaat hierbij om tamelijk gangbare woorden, hetgeen een verklaring zou kunnen zijn. Maar toch is dit voor Meijer een ongewone manier van doen:

¹nl. Amsterdam

²nl. eveneens Amsterdam

³*Nederlands cartesianisme*, p. 395, betreffende de *Philosophia S. Scripturae interpres*:

... 'toch hebben wij nu niet de minste reden te twijfelen aan de mededeling van Colerus en vele anderen, dat Lodewijk Meyer de auteur was (...) Ook Meinsma's veronderstelling, dat Lodewijk Meyer zelf de nederlandse vertaling (...) vervaardigde, verdient alleszins geloof, omdat wij in de nederlandse bewerking tal van wijzigingen aantreffen, welke begrijpelijk zijn als men ze kan laten voortspruiten uit de vrijheid, die een auteur zich zelve als bewerker mag veroorloven en die bovendien van een taalkundig interesse getuigen, gelijk wij dat van Meyer niet anders verwachten.'

⁴De verschillende lettertypen van de tekst zijn in de citaten niet overgenomen.

⁵*De philosophie*: 3.

⁶*De philosophie*: 27.

Philosophie (titel)	W-S 1663 I	Philosophie -- wijsbegheerte ¹
Theologanten (vw ² [1])	W-S 1663 I	Theologant -- ghódtgheleerde
Auteur (vw [1])	W-S 1663 I	Autheur -- schrijver
Tractaet (vw [2])	W-S 1663 I	Tractaat -- handeling
Academie (vw [2])	W-S 1663 I	Academie -- hoogeschool
Facultheyten (vw [2])	W-S 1663 I	Faculteit -- vermoghen ³
Theologie (vw [2])	W-S 1663 I	Theologie -- ghódtgheleerdheid
Dogmatisten (vw [3])	W-S 1663 I	Dogma -- leerstuk
Religie (vw [3])	W-S 1663 I	Religie -- ghótdtsdienst
Remonstranten (vw [6])	W-S 1669 I	Remonstrant -- vertoogher ⁴
Paleys (vw [8])	W-S 1663 I	Palais -- vórstenhóf
Orateurs (vw [9])	W-S 1663 I	Orateur -- redenaar
Capittel (p. 1)	W-S 1663 I	Capittel -- hoofdstuk
Testament (p. 1)	W-S 1663 I	Testament -- verbondt
Reformatie (p. 1)	W-S 1663 I	Reformatie -- hervórming

In *De philosophie* komen begrippen voor die in Meijers lexicografische arbeid van belang zijn. In 1669 zal Meijer in het nieuwe derde deel van de *Woorden-Schat* niet uitsluitend verouderde woorden opnemen, maar tevens ongewone. We ontmoeten dat idee hier en de auteur verwijst erbij naar Horatius:

Een onghewoon en onbruyckbaer woordt of spreekwijze is, welck om d'ouderdom niet alleenlijck veroudert, maer oock afghesleten, en buyten ghebruyck is, of om d'al te vorsche nieuwigheydt noch niet in 't ghebruyck aenghenomen en ontfanghen. Want de woorden vergaen oock van ouderdom, ghelijck de menschen; en anderen worden weêr te voorschijn ghebracht, en voortghestuwt, en volgen in de plaats der ghener, die als ghestorven zijn; ghelijck Horatius oock in sijn Dichtkunst te kennen gheeft.⁵

Een ongewoon woord is dus te oud, of juist te nieuw, om het te gebruiken:

Die sulck een oude tael ghebruyckt, dat hy niet met ons, maer met onse grootvaders grootvader, of grootvaders overgrootvader schijnt te sprecken, of soo nieu, dat hy met onse nakomelingen schijnt te redeneren; wat doet hy anders, dan dat hy van sijn tijt-ghenoten niet verstaen wordt? Quintilianus heeft dit oock bekent (...) Ghelijck oock Vossius...⁶

Nu volgen voorbeelden, zowel van oude als van nieuwe woorden:

In deser voeghen vindt men noch by eenighen verscheyde oude en afgheslete woorden, ghelijck nemaer voor maer, egheen voor gheen, sampt, in plaats van te samen, aefsch, voor slincks, Amman voor Schout, stock, in plaats van ghevangenis, bout voor onversaecht, koen in plaats van vroom, dorftigh voor behoefstigh, ghewout in plaats van ghewelt, keuse voor keur, kuyschen voor reynighen, blutsen in plaats van kneusen, en meer anderen. Onder de nieuwe woorden vindt men nootdwangh, bypassingh, ghebeurlijckheydt, Maetschappy, Slotvoocht, Wisselwoort, vooruytdeel en anderen, beaenghenamen, saligen, en vruchteloosen, in plaats van aenghenaem, saligh en vruchteloos maecken.⁷

Van de woorden die *De philosophie* op deze plaats noemt als oud, of juist als nieuw, is een aantal in 1669 als trefwoord in het derde deel van de *Woorden-Schat* terechtgekomen. Daar is trouwens maar één van de nieuwe bij:

¹In deze voorbeelden vermelden we bij elk trefwoord slechts één betekenis uit de *Woorden-Schat*.

²vw: voorwoord

³De hier bedoelde betekenis is pas toegevoegd in 1805: de leeraars of leerlingen van denzelfden tak van wetenschap aan een hoogeschool.

⁴De hier bedoelde betekenis is pas in 1805 toegevoegd: lidmaat van zekere kerkelyke gezindheid.

⁵*De philosophie*: 13. Ook in de *Philosophia*, op p. 10.

⁶*De philosophie*: 13. Ook in de *Philosophia*, op p. 11.

Vossius' *Elementa rhetorica*, uit het Latijn vertaald door A.L. Kók, p. 8:

Tót de Zuiverheid is kuer van woorden noódtigh. Der-halven moet men de Bast-aart-woorden vermijden. Oók gheen ver-óude en on-ghe-bruiklijke toe-laaten. Dibbets 1981: XXIII.

⁷*De philosophie*: 13, 14. De Latijnse voorbeelden uit de *Philosophia*, p. 11, zijn hier vervangen door Nederlandse voorbeelden.

Nemaar -- maar
 Samt -- met / te ghelijk / als ook / meede
 Aafsch -- verkeerdt / slinksch
 Amman -- Schout / rechter / overste
 Stók -- boeyen / ghevankenis
 Dorstigh¹ -- ghebrekkigh
 Ghewoudt -- gheweldt / maght
 Kuisschen -- schoon maaken / zuiveren
 Beaanghenaamen -- anghenaam houden

Interessant is eveneens wat wordt gezegd over het ‘bastert woordt’. Het is een woord uit een vreemde taal dat in de moedertaal wordt gebruikt, terwijl de ‘goet-ghekeurde’ schrijvers dat niet doen. Het gebruik bij de algemeen geachte en gerespecteerde schrijvers wordt hier als norm gesteld voor de toelaatbaarheid van het woord²:

Een bastert woordt en spreekwijze is, welck, uyt een vreemde tael ghehaelt, in de lanttael inghevoert, en buyten de ghewoonte der goet-ghekeurde Schrijvers ghebruyckt wordt.³

De consequentie van deze bewering is dat Meijer bepaalde bastaardwoorden toelaatbaar acht omdat de ‘goet-ghekeurde’ schrijvers ze gebruiken. Mogelijk horen de gangbare bastaardwoorden die hij zelf heeft laten staan in zijn vertaling van de *Philosophia*, daar ook bij.

Er zijn twee soorten bastaardwoorden, maar wat met de indeling in twee soorten is bedoeld, wordt niet erg duidelijk:

Van desen zijn 'er tweederhande: want eenighen zijn noch door 't ghebruyck, noch uyt hun oorsprongh burgers; en anderen wel uyt hun oorsprongh, maer niet door 't ghebruyck sodanigh. De ghenen, die door 't ghebruyck, niet uyt hun oorsprongh, eyghen en burgers zijn gheworden, zijn verscheyden, naer de verscheydenheydt der talen, daer sy uyt spruyten. Dese bastert-taal dan is of Hebreeus, of Grieks, of Latijn, en soo voorts: ghelijk men de voorbeelden daer af in 't Latijn by Vossius (...) en in de nederlantsche taal in de Woordenschat kan vinden.⁴

Vermoedelijk zijn in de zinsnede ‘en anderen wel uyt hun oorsprongh, maer niet door 't ghebruyck’ de woorden ‘oorsprongh’ en ‘ghebruyck’ verwisseld, net als in het Latijnse origineel het geval is. In dit fragment wordt eveneens duidelijk dat de auteur ingeburgerde bastaardwoorden, die dus waarschijnlijk op enigerlei wijze zijn vernederlandst, wil indelen naar de taal waaruit ze afkomstig zijn.

In bovenstaand fragment zijn door mij onderstreept de woorden: ‘en in de nederlantsche taal in de Woordenschat’. Het is een zeer opmerkelijke toevoeging in de Nederlandse vertaling, die pleit voor het toeschrijven van deze vertaling aan Meijer. Net als trouwens de opsomming van verouderde woorden die twee jaar later in de *Woorden-Schat* zullen worden geplaatst.

Verder komen de ‘konstwoorden’ nog aan bod, namelijk voor zover ze behoren tot de homoniemen :

Eyndelijck, my dunckt dat die woorden, de welcken van de Philosophen konstwoorden gheuoemt worden, en in de ghewoone wijze van spreekken yets anders, dan in sekere kunsten, beteekenen, en somtijds in verscheyde kunsten verscheyde beteekenissen hebben, nergens beter, dan by dese rijgh⁵, ghevoeght konnen worden.⁶

¹Waarschijnlijk: Dorftigh. Dit mede vanwege het bovenstaand artikel: Dorst -- ghebrek. ziet durft.

²Zie ook het voorwoord W-S 1654, p. [1] en [2], waar Meijer spreekt van ‘uitheemsche woorden, die onze taal nooit voor haar kinderen erkent heeft’.

³*De philosophie*: 14. Ook in de *Philosophia*, op p. 11.

⁴*De philosophie*: 14. In de *Philosophia* op p. 11.

⁵nl. de rij van de homoniemen.

⁶*De philosophie*: 22. Dit is een zeer vrije weergave van hetgeen in de *Philosophia* staat op p. 18.

In de ‘Na-reden’ vertelt Meijer dat hij het werk al enige tijd op de plank had liggen voor hij het uitgaf: ‘dat ick dit Tractaet alreê eenige jaren van de Pars heb afgehouden’¹. Dit zal slaan op de *Philosophia*, waarin deze bewering in het Latijn wordt gedaan. Genoemd werk is dus een paar jaar vóór 1666 geschreven. Toch geeft daarin Meijer op sommige plaatsen reeds blijk van zijn interesse in ontstaan, verandering en samenhang van woorden. Het is een belangstelling voor etymologische zaken, die in 1669 nog duidelijker zal spreken uit de taalkundige verklaringen die hij opneemt in het derde deel van de Woorden-Schat.

4.1.11. Het *Ghulde vlies* - 1667

In Meijers *Ghulde vlies*, een ‘treurspel met konst- en vlieghwerken’² ontmoeten we geen lexicografische ideeën.

Wel valt het op dat Meijer in de ‘Voorreeden’ vrijwel steeds - in de tekst - citaten uit vreemde talen vertaalt in de moedertaal, evenals de uitheemse konstwoorden, die hij sporadisch gebruikt:

*G. vl.*³: ... met konst- en vlieghwerken bepronkt, die d'Onduitsche *Machines* noemen ...
W-S 1669 I: Machine -- konstwerk

*G. vl.*⁴: ... en dieshalven is de afghebeelde Handel ófte gheschiedenis een en eenigh
(*Subjectum unicum, Actio unica*) ...
W-S 1669 II: Acta -- (Vulgò) daaden / handelingen
Subjectum -- onderwerp / onderwerpse
Unicè -- eenighlijk

*G. vl.*⁵: ... de kennis van teeghenwichten, van beweeghingen over katerróllen en windassen, om de werken te doen ghaan, welke konst de Latijnen met een Ghrieksche naam *Mechanica* ghedoopt hebben.
W-S 1669 II: Mechanica -- werkdaadt / ambacht / handwerk / handwerkkonst

In de Woorden-Schat van 1663 en in die van 1669 is in het deel Konstwoorden een aanzienlijk aantal nieuwe trefwoorden opgenomen uit de kruidkunde⁶. Aardig is het om te zien hoe Meijer in 1667 in zijn *Ghulde vlies* verschillende bomen, planten en bloemen noemt, soms zelfs als slaapmiddel:

Voorreeden p. [8]: een boekeboom, een eiken, een wilden esschenboom

G. vl. p. 1: ... kórnoelietelghen, gheitebladen, en keelkruidt (...) Cypresseboomen (...) van ghloeyende ghoudts en zonne- en thunisbloemen, van ghemarmórde tulpen, purpere keizerskroonen en peonien, witte en roode stókkroozen, heemelsblaauwe waterklókken, en paerssche en roode mankópbloemen (...) de ghespikkelde anjelieren, de roode en witte roozen, en de purpure, gheele, en witachtighe narcissen...

G. vl. 28: Wat begheert ghy? (...) Van uw' bloemen, En kruidt, en sap, en zaadt, welk slaap en droomen baart. (...) Anvaardt deez' ruiker. Z'is ghemaakt van ybenbladen, Van plompen, bilzenghroen, en mankóp, en nachtschade, Al kruidt, welk slaapzucht teelt...

¹Na-reden p. 129.

²Aldus de titelpagina. Het stuk verscheen in 1667 te Amsterdam bij Jacob Lescaillje.

³*Ghulde vlies* Voorreeden p. [1].

⁴Voorreeden p. [5].

⁵Voorreeden p. [12].

⁶Zie Tabel 4 op p. 220.

G.vl. 52, 53: ...lisch en laeghe elzen, en ander slagh van heesteren (...) Abeelen, berken, eiken, esschen, ípen, dennen, en pijn- en ander slagh van wilde boomen (...) elzen, en ander heesterachtighe planten, en struiken...

G.vl. 76: ...En wieghen het in slaap door sap van Ibenblaân, van Heul, en Bilsenghroen.

Ook hier blijkt samenhang te bestaan tussen Meijers lexicografische werk enerzijds en zijn niet-lexicografische werk anderzijds, in dit geval tussen het deel met kunstwoorden van de *Woorden-Schat* en het *Ghulde vlies*.

4.1.12. De Verloofde koninksbruidt - 1668

Het treurspel *Verloofde koninksbruidt* verschijnt in 1668¹. In de uitgave van 1978 is er door de bezorgers op gewezen² dat de meeste personages in het stuk een naam dragen die is terug te vinden in het *Etymologicum* van Kiliaan, en wel achterin, in het ‘Colophon propria hominum, praecipue Gothorum, Vandalorum, Germanorum, Teutonum, Saxonum, Anglo-saxonum...’ Bijvoorbeeld:

<i>V.k.</i> Ghrimoald	<i>Etymologicum</i>	-- Grimwald
<i>V.k.</i> Velleede	<i>Et.</i>	-- Vellede
<i>V.k.</i> Mathilde	<i>Et.</i>	-- Maechthilde
<i>V.k.</i> Heddewich	<i>Et.</i>	-- Heddewig

In de ‘Voorreeden’ van de *Verloofde koninksbruidt* vertelt Meijer³ dat hij het stuk al in 1652 heeft opgezet. Sindsdien werkte hij eraan ‘by hooy en by ghras’. Voor de opening van de verbouwde Schouwburg in 1665 voltooide hij het treurspel en diende het in als openingsstuk, maar daarvoor werd het afgewezen.

Om het stuk tenslotte toch nog uit te geven, bewerkt Meijer het voor de zoveelste keer:

Nu eindelijk (...) hebben wy, het voor den dagh haalende, en overlopende, daar in veele gheen gheringe misslagen verholpen; veel, dat doof, en dóf van ghlans was, luister by ghezet; veel, dat te slecht voor een treurspel, en te laf vloeyde, met wat deftigheids hoogher doen draaven, eenighe verouderde zinryke woorden, daar toe uit den schimmel voor den dagh ghesleept, en andere nieuwghesmeede invoerende ...

Onderdeel van Meijers verfraaiingen blijkt het toevoegen van een aantal betekenisvolle verouderde woorden te zijn, ‘daar toe uit den schimmel voor den dagh ghesleept’, en van een aantal nieuwgevormde woorden. Deze handelwijze toont hoezeer Meijer het purisme is toegedaan. Hier gebruikt hij verouderde Nederlandse woorden en nieuwgevormde woorden, niet ter vervanging van het vreemde woord, maar uitsluitend ter verfraaiing. Dat die woorden ongebruikelijk zijn, is voor hem kennelijk geen bezwaar.

Een jaar later verschijnt de vijfde druk van de *Woorden-Schat*, met het deel *Verouderde en ongewone woorden*. Onder de trefwoorden van dit deel zijn woorden te vinden die Meijer heeft toegepast in de *Verloofde koninksbruidt*. Men vraagt zich af hoe Meijer een toneelstuk dacht te verfraaien door woorden te gebruiken waarvan hijzelf vond dat ze in een woordenboek opgenomen en verklaard moesten worden:

<i>V.k.</i> ⁴ p. 7 :	... daar noch 't reut'lend bloedt uit driipt, En lanks het deeluwbleek der doodsche leeden kruipt.
W-S 1669 III:	Deeluwbleek -- lootverwigh bleek ⁵

¹Bij Jacob Lescaijle te Amsterdam.

²*Verloofde koninksbruidt* 1978: 33, 34.

³*Verloofde koninksbruidt*, Voorreeden [1].

⁴*V.k.*: *Verloofde koninksbruidt*.

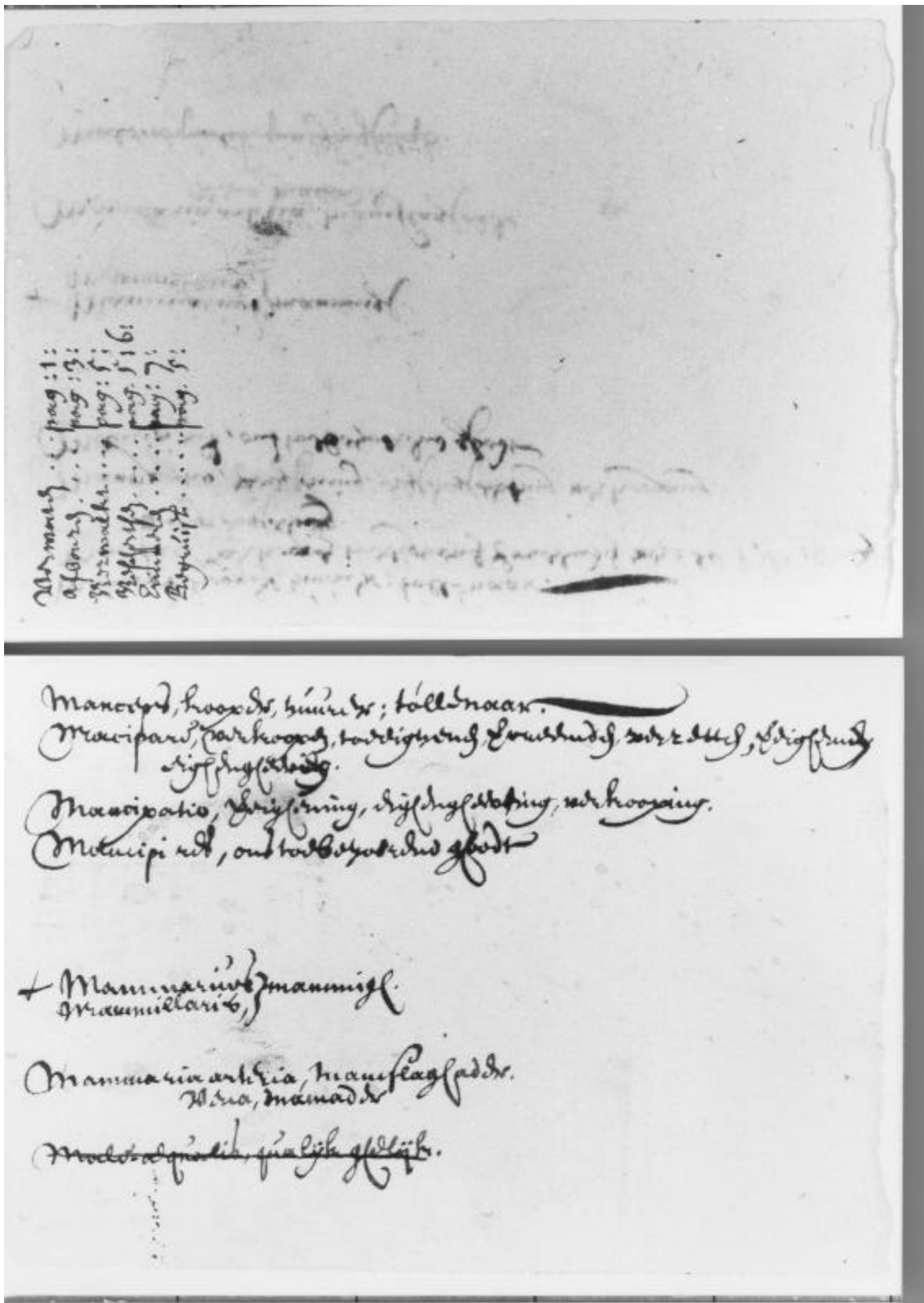
⁵We treffen het woord ook al aan in het *Ghulde vlies*, op p. 33: ‘De Maan ziet deeluwbleek’.

- V.k.* p. 8 : Met een wijdtlufte sleep van Ghraaven, Ridders, Heeren,
En Vrouwentimmer ...
W-S 1669 III: Vrouwentimmer -- de hoop der vrouwen
- V.k.* p. 18 : ... eens Dwinglandts, die mijn bruighom bragt om 't leeven,
En in zijn erfghoedt zit met overdwaalsch verraadt.
W-S 1669 III: Overdwaalsch -- uitspoorigh
- V.k.* p. 30 : De vyandt toont ghelaat, als t'eene maal volschaardt¹,
Van treffen.
W-S 1669 III: Volschaardt -- t' eene maale in slaghórden ghesteldt
- V.k.* p. 31 : ... an mijn' verwaten' handen,
Nóch versch bekroozen van het bloedt der vadermoordt.
W-S 1669 III: Bekroozen -- bemorst / besmeuzeldt

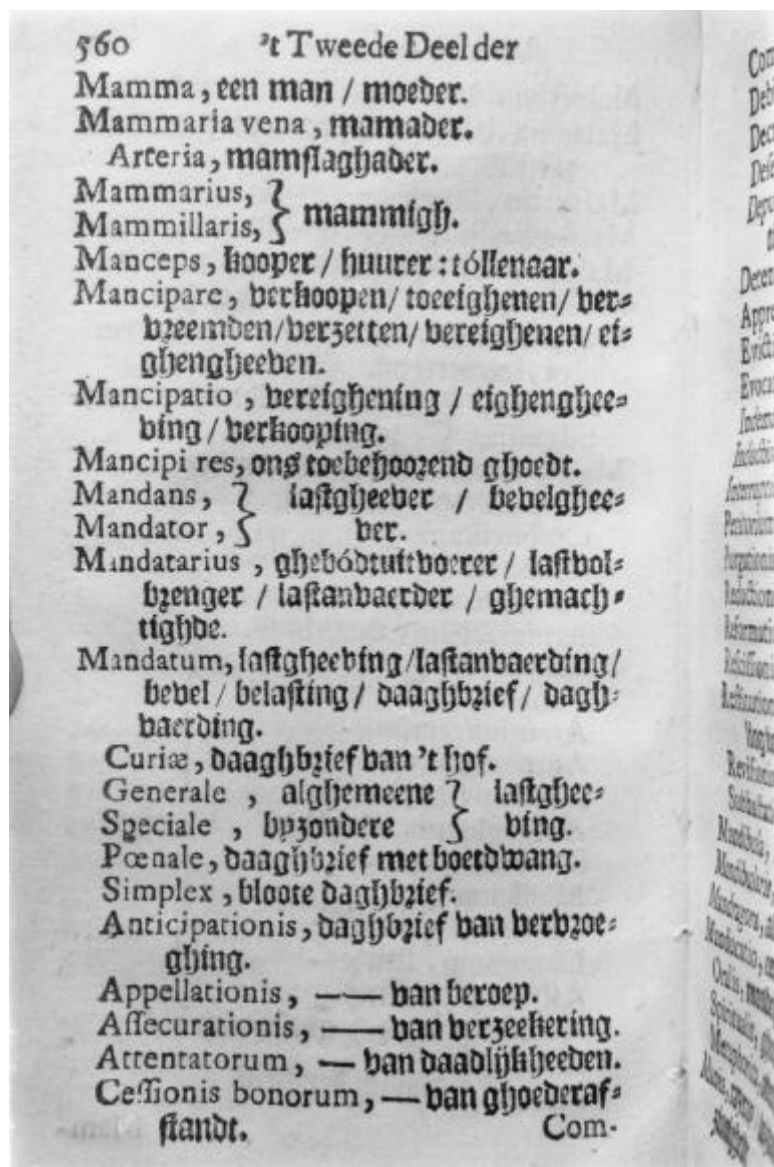
Opnieuw blijkt samenhang tussen Meijers lexicografisch werk en zijn niet-lexicografisch werk, tussen het deel met verouderde en ongewone woorden van de *Woorden-Schat* uit 1669 en het treurspel *Verloofde koninksbruidt* dat in 1668 was verschenen.

Nogmaals wordt hier duidelijk dat Meijer de toepassing van verouderde en ongewone woorden niet afkeurt, dit in tegenstelling tot het gebruik van bastaardwoorden en kunstwoorden. De verouderde en ongewone woorden zal hij in 1669 in het derde deel van de *Woorden-Schat* opnemen om ze te verklaren, maar niet omdat men ze door andere woorden zou moeten vervangen.

¹Hier is sprake van een pleonasme.

15 Het Haarlemse fragment, door Meijer zelf beschreven. Foto boven: achterkant van het fragment met woorden uit de Verloofde koninksbriid, die in 1669 zijn opgenomen in deel III van de Woorden-Schat. Foto beneden: voorkant van het fragment met artikelen die in 1669 terechtkomen in deel II. (Stadsbibliotheek Haarlem, Hs. 187 B 12, vergroot)

16 De artikelen die zijn geschreven op de voorzijde van het Haarlemse fragment in druk. Ze werden in 1669 in de *Woorden-Schat* opgenomen in het deel met konstwoorden, op bladzijde 560. In het handschrift van Meijer zijn de volgende artikelen te herkennen: **Mammaria vena**, (**Mammaria**) **Arteria**, **Mammarius**, **Mammillaris**, **Manceps**, **Mancipare**, **Mancipatio**, **Mancipi res**. Het doorgeschrapte artikel, **Male-aequalis**, kwam op bladzijde 559 terecht. Dat een stukje manuscript van de *Woorden-Schat* bewaard bleef, hebben we te danken aan de gelukkige omstandigheid dat Meijer op de achterzijde woorden schreef die in 1669 een plaats kregen in het derde deel van de *Woorden-Schat*, maar die hij tevens gebruikte in de *Verloofde Koninksbuidt*. In een kladhandschrift van dit toneelstuk bleef het fragmentje liggen.
(W-S 1669 II p. 560. Persoonlijk eigendom, vergroot)

4.1.13. Het Haarlemse fragment - 1663-1668

In de Stadsbibliotheek van Haarlem bevindt zich een kladhandschrift van de *Verloofde koninksbruidt*¹. Een veelkleurig kartonnen bandje in kwarto formaat bevat 73 bladzijden, beschreven met de tekst van het toneelstuk, dat hier nog *Mathildar oft Verloofde kooningsbrúidt* is genoemd.

Tussen de bladen van het moeizaam doorwrochte handschrift liggen 18 niet-ingebonden kladbladen van uiteenlopend formaat. Zij bevatten handgeschreven fragmenten die bij de tekst van de *Mathildar* horen. Er is één uitzondering, een stukje papier van 125 bij 86 mm., eveneens met de hand beschreven. Het handschrift hierop blijkt exact overeen te komen met het handschrift waarin door Meijer een gedicht is genoteerd in het *Leidse handschrift*, nl. 'Welkomst van zijne excellentie, den heere Pradel...', uit het jaar 1666. Waarschijnlijk heeft Meijer dus dit zg. *Haarlemse fragment* omstreeks 1666 beschreven.

Een kopie van beide zijden van het fragment vindt men op p. 404, als Illustratie 15. Wij laten hier een afschrift volgen. Op de voorzijde is geschreven:

Manceps, kooper, húúrer; tóllenaar.
 Mancipare, verkoopen, toeighenen, vervreemden, verzetten, vereighenen, eighengheeven.
 Mancipatio, vereighening, eighengheeving, verkooping.
 Mancipi res, ons toebehoorend ghoedt
 Mammariús }
 Mammillaris, } mammigh
 Mammaria arteria, Mamslaghader
 Vena, Mamader
 Male-aeqúalis, qúalijk ghelijk. (Deze laatste regel is in het fragment doorgestreept.)

Bij nadere beschouwing blijkt het hier te gaan om woordenboekartikelen. We vinden ze vrijwel letterlijk terug op bladzijde 560 van de *Woorden-Schat* uit 1669, in het deel *Konstwoorden*². Zelfs de doorgestreepte onderste regel staat in dit deel, namelijk op bladzijde 559. Weggelaten zijn enkel de diacritische tekens op de letter 'u'. Draaien we het fragmentje om, dan staat er op de achterzijde, in moeilijk leesbaar, kleiner schrift:

Verwaten ... pag : 1 :	Beschertsen pag. 5 : 6 :
Afbonzen pag : 3 :	Erinneren pag : 7 :
Bezwalkt pag : 5 :	Begrúist pag . 5 :

Verouderde, ongewone woorden, geschreven omstreeks 1666, gevoegd bij de *Verloofde koninksbruidt*, aangetroffen op een stukje manuscript van de *Woorden-Schat*... Inderdaad blijkt hier sprake te zijn van verouderde woorden die voorkomen in Meijers treurspel³. Met uitzondering van 'Afbonzen' zijn ze een jaar later als trefwoord opgenomen in het derde deel van de *Woorden-Schat* van 1669:

Fragment: Verwaten ... pag : 1 :
 V.k. 1668 p.1: Die mijn' doorluchte kling (...) Verwaaten aanhitst ...
 W-S 1669 III: Verwaaten ... (met andere betekenis)

Fragment: Afbonzen pag : 3 :
 V.k. 1668 p.3: ... den Rijksghe weldenaar ter troon Afbonzende ...

¹Signatuur: Hs. 187 B 12. Voor de verhouding tussen dit handschrift en de uiteindelijke tekst van het stuk zie *Verloofde koninksbruidt* 1978: 163-169.

²Zie Illustratie 16 op p. 405 van deze studie.

³Dat de paginanummers die het fragment vermeldt soms iets afwijken van de vindplaatsen in het toneelstuk zou kunnen betekenen dat het stuk nog niet was gedrukt toen Meijer de woorden opschreef.

Fragment: Bezwalkt pag : 5 :

V.k. 1668 p.6: Daar welt een zwavelghloedt (...) en bezwalkt de lucht ...

W-S 1669 III: Bezwalken -- met vuilen damp bewaasemen

Fragment: Beschertsen pag. 5 : 6 :

V.k. 1668 p.5: 't Zijn yd'le droomen, die (...) 't maalende verstandt beschertsen ...

W-S 1669 III: Beschertsen -- beghoochelen

Fragment: Erinneren pag : 7 :

V.k. 1668 p.7: Kontghe u erinneren de moordt ...

W-S 1669 III: Erinneren -- in gheheughen brengen

Fragment: Begrúist pag. 5 :

V.k. 1668 p.5: ... begruist met bloedigh stóf, en zandt, ...

W-S 1669 III: Beghruist -- bemorst / besmet / besmeuzeldt

Ook hier blijkt dat er samenhang bestaat tussen Meijers lexicografisch en zijn niet-lexicografisch werk, en dat Meijer in zijn literaire werk lexicografische oefeningen maakt die later zijn woordenboek een dienst bewijzen.

4.1.14. Voorwoord Woorden-Schat - 1669

Opdracht en voorwoord uit de uitgaven van 1658 en 1663 zijn in deze druk grondig omgewerkt en samengevoegd tot één woord vooraf¹. Nieuw is het derde deel, met verouderde en ongewone woorden:

By deeze meërmaals ghemelde twee Deelen, is nu eindelijk een Derde, welk wy zo lange belooft hadden, ghekomen, behelzende Verouderde en Onghewoone woorden, zo in Oude Neederduitsche Schriften, als by nieuwe voortreffelijke Schrijvers, en opbouwers onzer taale ghebruikelijk, welke wy onder 't leezen uit de zelve ophgeteekendt, en daarna in órde ghebraght hebben.²

Met dit deel brengt Meijer iets geheel nieuws, ook wat betreft de 'taalkundighe aanmerkingen' en 'wijdloopige verklaaringen' die hij toevoegt aan de woordbetekenissen:

Wy hebben eevenwel de onghewoone woorden niet overal alleen met verstaanbarer en bekender vertaaldt, en uitgheleghdt: Maar zelfs, hier en daar, ook eenighe taalkundighe aanmerkingen en wijdloopige verklaaringen in ghelascht, tót een proef, óf die den Leezer ook monden moghten om in toekomende, ófte de zelfde streeke te houden, ófte die klippen, en banken ghewaarschouwdt zijnde te mijden³.

Het gaat hier om cursieve toelichtingen die in een aantal artikelen zijn opgenomen - in totaal zijn het er ongeveer 700 - en die dikwijls etymologische informatie bevatten⁴.

Dat Meijer plannen heeft om op lexicografisch gebied nog meer tot stand te brengen, blijkt uit de uitspraak die hij tussen haken toevoegt:

...het leeren der Latijnsche taale (waar toe tót noch den Neederduitschen, nóchte bequaame letterkunst, en onderwyzing, nóchte behoorlijke Woordenboeken verschaft zijn, daar wy, wilt de Heemel, t'eenigher tijdt, na ons vermooghen, in hoopen te voorzien)⁵

Een spraakkunst en woordenboeken waarmee Nederlanders Latijn kunnen leren zijn van Meijer niet bekend. In 1672 verschijnt van zijn hand wel iets dergelijks voor het leren van Italiaans, namelijk de *Italiaansche spraakkunst*, een spraakkunst met woordenlijsten.

¹Uitvoeriger bespreking voorwoord 1669 zie p. 152 e.v. in deze studie.

²W-S 1669 voorwoord p. [13] en [14].

³W-S 1669 voorwoord p. [15].

⁴Wat betreft de aard van Meijers etymologische ideeën zie p. 277 e.v. in deze studie.

⁵W-S 1669 voorwoord p. [17].

Alleen indien de gebruikers van de Woorden-Schat het op prijs stellen, wil Meijer in de toekomst doorgaan met het opnemen van taalkundige toelichtingen in het derde deel, anders niet. Hier spreekt nu eens geen strenge ideologie, maar een goedmoedig pragmatisme. De lexicograaf maakt zijn beslissing afhankelijk van de goed- of afkeuring van de gebruiker. Het derde deel is vooral bestemd voor de liefhebber.

4.1.15. Caput 39. Vande Prologus – 1671

Als lid van *Nil volentibus arduum* is Meijer ondermeer de auteur geweest van een hoofdstuk over de proloog van een toneelstuk. Het is opgenomen als ‘Caput 39. Vande Prologus’ in het *Naauwkeurig onderwys in de tooneel-poëzy*, dat pas in 1765 verscheen bij C. van Hoogeveen jr. te Leiden.

Uit de notulen van *Nil* weten we dat Meijer het hoofdstuk heeft geschreven en besproken in 1671¹. Het begin van de eerste alinea is voor ons interessant:

Aristoteles in zyn twaalfde hoofdstuk vande Dichtkonst stelt de deelen van een Tooneelspel ten opzicht der hoegrootheid te zyn, de Prologus, Episodus, Exodus en Chorus, dat is de Inleiding, het Lichaam, het Besluit en de Rey. De nieuwe Dichtkonstenaars deelen het eerst in Diverbium en Chorum, in Gesprek en Rey; en het gesprek weeder in Protasis, Epitasis en Katastrophe, dat is het Voorspel, Byspel en Napspel...

Hier zien we de lexicograaf Meijer ten voeten uit. Bij een kunstwoord hoort een vertaling in de moedertaal.

Van deze kunstwoorden met hun vertaling is in de *Woorden-Schat* van 1669 alleen **Prologus – inleiding** volledig terug te vinden in het tweede deel. De andere termen zijn door Meijer mogelijk pas vertaald ná zijn laatste bewerking van het woordenboek.

4.1.16. De Italiaansche spraakkunst - 1672

In 1672 verschijnt anoniem een spraakkunst om Italiaans te leren, de *Italiaansche spraakkunst*. De auteur is Lodewijk Meijer². Met 388 bladzijden is het een omvangrijk werk. De laatste 43 bladzijden bevatten drie ‘gemeenzaame samenspraaken’, van Italiaans naar Nederlands. De grammatica vertoont lexicografische trekken, want ongeveer 70 pagina's worden in beslag genomen door grotere en kleinere lijsten van gebruikelijke woorden met hun vertaling, eveneens Italiaans-Nederlands. De woordenlijsten zijn ingedeeld naar woordsoort, terwijl de meest omvangrijke, die van de zelfstandige naamwoorden, bovendien onderverdeeld is volgens onderwerp.

Reden voor de aanwezigheid van deze woordenlijsten is volgens Meijer het feit dat er in 1672 nog geen Italiaans-Nederlandse woordenboeken bestonden. Het is voor hem als lexicograaf dus niet meer dan logisch om woordenlijsten toe te voegen³:

En alzo 'er noch geenige Italiaansche en Neederduitsche Dictionaria of Woordeboeken waaren, hebben wy, dewijle zonder kennisse van woorden 'er geenige Taal geleerd kan worden, in het tweede Boek onzer Spraakkonste, eene optellinge ende verduitschinge van

¹Opricht op 14 april 1671, uitgevoerd op 5 mei 1671. Zie Dongelmans 1982: p. 60 en 62.

²Over dit auteurschap zie Van Hardeveld 1997 (b).

³De combinatie van dialoog en woordenlijst was voor het aanleren van vreemde talen niet uitzonderlijk. Sommige gespreksboekjes, bestemd om een vreemde taal te leren door middel van dialogen, bevatten tevens een woordenlijst. Zeer bekend was bijvoorbeeld het *Vocabulare* van Noël van Berlaimont. De eerste, Nederlands-Franse uitgave hiervan verscheen omstreeks 1530. Van dit *Vocabulare* zagen tot 1703 meer dan 100 uitgaven of bewerkingen, in twee tot acht talen, het licht. Claes 1977.

meest alle de gebruikelijkste woorden, ter behoorlijker plaatse, tot gerijf en dienst der Taalleerlingen, ingevlijd...¹

De *Italiaansche spraakkunst* is geschreven voor mensen die niets afweten van de grammatica waarmee men vreemde talen pleegt te leren, doordat zij nooit anders hebben geleerd dan hun eigen moedertaal:

... hebben wy ons voorgesteldt te onderwijzen eenen, die alleen onze Neederduitsche, als zijne moederlijke Taale, door het gebruik geleerdt hebbende, niets van de Grammatica of Spraakkonste, waar door men uitheemsche Taalen gewoon is te leeren, wiste.²

De grammatica is opgesteld in het Nederlands, ‘alzo wy in het Neederduitsch eenen Neederduitschman ons voorgesteldt hadden te onderwijzen’. De kunstwoorden zijn echter ook in het Latijn gegeven, omdat menigeen ze dan beter begrijpt. Om de vertaalde kunstwoorden ingang te doen vinden, heeft Meijer ze regelmatig in combinatie met het uitheemse equivalent in de tekst opgenomen:

Wy hebben niettemin alle de Kunstwoorden meede in het Latijn gebruikt, omdat de zelve in die Taale by veelen verstaanlijker zijn, en³ de zelve in het Neederduitsch niet alleen verklaardt, en vertaaldt; maar ook der zelve vertaalinge, opdat zy in onze Taale met der tijd mogten verstaan worden, en in het gebruik komen, doorgaands eens in ieder Afdeeling met het wordeken of daar aan geknoopt⁴.

Inderdaad staan er in de *Italiaansche spraakkunst* heel wat uitheemse grammaticale termen, steeds samen met een vertaling in de moedertaal. Om na te gaan hoeveel het er zijn, heb ik van elke vijfde bladzijde van deze *Spraakkunst*, dat is dus van 20%, de kunstwoorden met hun vertaling verzameld. In totaal komen op deze bladzijden 112 verschillende kunstwoorden voor, met daarbij 133 verschillende betekenissen in de moedertaal. Bij vergelijking met het deel Kunstwoorden in de Woorden-Schat van 1669 blijkt van deze kunstwoorden 84% op enigerlei wijze als ingang in het woordenboek te zijn opgenomen en 13% gedeeltelijk. Van hun betekenissen komt 59% voor in het deel Kunstwoorden en 24% slechts gedeeltelijk⁵.

De overeenkomst tussen Woorden-Schat en *Italiaansche spraakkunst* is soms frappant:

W-S 1669 II: Consonans -- meedeklinker / meedeklinkletter

I.S. p.5: ... Consonantes ofte Meêklinkletters ...

I.S. p.145: ... Consonans of Meedeklinker ...

W-S 1669 II: Derivativa -- spruitwoorden / spruitelingen

I.S. p.55: ... Derivata of Derivativa (...) Spruitelingen, of Spruitwoorden ...

W-S 1669 II: Grammatica -- letterkunst / spraakkunst / taalkunst

I.S. p.1: ... Grammaticae (...) dat is eigenlijk, Letterkonsten, gelijk zy in Duitsch van veelen ook geheeten worden: hoewel wy oordeelen, dat de naam van Spraakkonsten, of Taalkonsten hunne natuure, en eigenschappen duidelijker uitdrukt.

W-S 1669 II: Vocalis -- klinker / klinkletter

I.S. p.220: ... Vocalis of Klinkletter ...

I.S. p.340: ... Vocalis of Klinker ...

¹Voorwoord p. [5].

²Voorwoord p. [1] en [2].

³Hier is sprake van samentrekking. Op deze plaats moet ‘wy hebben’ worden herhaald, evenals na het woordje ‘maar’.

⁴Voorwoord p. [4]. De vrije vertaling van deze ingewikkelde zin luidt: Wij hebben echter alle kunstwoorden ook in het Latijn gebruikt, omdat zij in die taal voor velen begrijpelijker zijn en wij hebben de kunstwoorden niet alleen verklaard en vertaald in het Nederlands, maar wij hebben ook hun vertaling steeds in elke afdeling een keer met het woordje of verbonden aan hun uitheemse vorm, opdat de vertaalde kunstwoorden in onze taal op den duur begrepen en gebruikt zouden worden.

⁵Zie ook Van Hardeveld 1997 (b).

Het ziet er naar uit dat Meijer in 1672 bij zijn vertaling van kunstwoorden gebruik heeft gemaakt van hetgeen hij zelf in de *Woorden-Schat* had opgenomen.

Wij zien Meijer ook in deze spraakkunst worstelen met zijn doelgroep. Eerst zegt hij de *Italiaansche spraakkunst* te hebben geschreven voor de Nederlander die alleen Nederlands heeft geleerd en die niets weet van de spraakkunst. Vervolgens neemt hij de grammaticale termen niet enkel in de moedertaal op maar tevens in het Latijn, 'omdat de zelve in die Taale by veelen verstaanlijker zijn'. Dan is er sprake van 'veelen' die de grammaticale termen in het Latijn beter kunnen thuisbrengen dan in de moedertaal, en dat zijn dus op z'n minst mensen van ontwikkeling.

4.1.17. Recapitulatie

In Meijers veelsoortig werk komt men allerlei eigenaardigheden en uitspraken tegen die te maken hebben met zijn puristische en lexicografische inzichten. Soms gaat het om niet meer dan een vingerwijzing. Een andere maal is sprake van een gefundeerde theoretische uitspraak. De belangrijkste ideeën van Meijer hebben betrekking op het purisme, het vreemde talen-onderwijs en de wetenschapsbeoefening in de moedertaal. Men kan zijn denkbeelden, in volgorde van ontstaan, als volgt samenvatten:

1648. De wetenschappen moeten beoefend worden in de moedertaal. De jeugd hoeft zich dan niet langer af te pijnigen met het leren van vreemde talen.

1654. In de moedertaal is sprake van misbruik van uitheemse woorden:

Ten eerste bastaardwoorden. Dat zijn de uitheemse woorden waarmee de taal wordt doorspekt, omdat men denkt dat het fraai staat. Het zijn woorden die door gezaghebbende schrijvers nimmer zijn goedgekeurd.

Ten tweede kunstwoorden. Dat zijn uitheemse wetenschappelijke termen. De meeste geleerden passen ze toe omdat zij van mening zijn dat de moedertaal niet geschikt is om de wetenschappen te verwoorden.

1658. Door de vertaling van bastaardwoorden wordt onze prachtige moedertaal gezuiverd. De gewone man zal veel geschriften daardoor beter kunnen begrijpen, vooral rechtskundige werken.

Door de vertaling van kunstwoorden hoeft men geen nieuwe vertaling voor deze woorden meer te bedenken, hetgeen verwarring in de hand zou werken. Men kan de bestaande vertalingen gebruiken en meehelpen om de wetenschappen in de moedertaal bekend te maken.

Door wetenschappelijk werk te vertalen in de moedertaal, zal men veel jaren, moeite en onkosten besparen die nu worden gebruikt om Latijn te leren. In de vrijgekomen tijd kan men zich andere kennis eigen maken.

De jeugd behoeft in dat geval geen negen of tien jaar meer te besteden aan het leren van talen. De beginselen van de wiskunde kunnen haar worden bijgebracht op de meest geschikte leeftijd. Daarmee toegerust zal zij in de verdere leerstof ongewoon grote vorderingen maken. Zo krijgt ze tijd om in alle wetenschappen thuis te raken.

1667. Een ongewoon en onbruikbaar woord is een woord dat óf verouderd is en in onbruik geraakt, óf dat zo nieuw is dat het nog niet gebruikt wordt. Wie zulke woorden hanteert, wordt door zijn tijdgenoten niet begrepen.

*Lotgevallen van het artikel **Haverij** in alle uitgaven van de Woorden-Schat*

- 1650 Haverij, ongeluck / ongeval
- 1654 Haverij, ongeluck / ongeval
- 1658 I Avarye, schadedraagging
Averye, schadedraagging
- 1663 I Avarye, schadedraagging
Averye, schadedraagging
- 1669 I Avarye, schadedraagging
Averye, schadedraagging
Havarye, schadedraagging
- 1688 I Avarye, schadedraagging / op 't water of landt
verye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, schadedraagging
- 1698 I Avarye, schadedraagging / op 't water of landt
Averye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, schadedraagging
- 1720 I Avarye, schadedraagging / op 't water of landt
Averye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, schadedraagging
- 1731 I Avarye, schadedraagging / op 't water of landt
Averye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, schadedraagging
- 1745 I Avarye, schadedraagging / op 't water of landt
Averye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, schadedraagging
- 1777 I Avarye, schadedraagging / op 't water of land
Averye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, schadedraagging
- 1805 I Avarye, schadedraagging / op 't water of land
Averye, schadedraagging / gemeene schade
Havarye, zie Avarye

18 Dit artikel biedt een fraai voorbeeld van dubbele vermeldingen. In 1658 is 'Haverij' vervangen door 'Avarye' én 'Averye'. In 1669 wordt 'Havarye' daar nog eens bijgevoegd. In de eerste uitgave na Meijer, in 1688, brengt men enig onderscheid aan tussen de betekenis van 'Avarye' en die van 'Averye'. Dit verschil is zelfs in 1805 nog gehandhaafd.

4.2. Meijers lexicografische werkwijze

4.2.1. Ideeën, doelgroep en realisatie

4.2.1.1. Inleiding

Wanneer men de lexicografische ideeën van Meijer overziet, dan moet men concluderen dat hij in feite al vanaf het begin een tweeledig doel nastreeft. Meijer wil strijden vóór de beoefening der wetenschappen in de moedertaal en tégen het misbruik van bastaardwoorden in diezelfde moedertaal. Voor het ene was een konstwoordenboek nodig, voor het andere een bastaardwoordenboek.

Het derde deel van 1669, met verouderde en ongewone woorden, is van veel minder belang binnen zijn lexicografisch werk dan de eerste twee delen. Meijer zal het verklaren van verouderde en ongewone woorden interessant hebben gevonden, en zeker nuttig, maar als sterke drijfveer van zijn lexicografische arbeid kan men het niet beschouwen.

Deze conclusies komen volledig overeen met Meijers 'lexicografische loopbaan'. Het begin van Meijers lexicografische interesse was gelegen in de relatie tot zijn halfbroer A.L. Kók, die zich als taak had gesteld wetenschappelijk werk in de moedertaal te vertalen en de beoefening van de wetenschappen in de moedertaal te propageren. Door hem raakte Meijer betrokken bij de vertaling van wetenschappelijk werk en ervoer hij de noodzaak Nederlandse equivalenten te vinden voor uitheemse wetenschappelijke termen, de noodzaak dus om konstwoorden te vertalen in het Nederlands.

De volgende stap op Meijers lexicografisch pad was de kennismaking met het werk van Johan Hofman, de vervaardiger van een bastaardwoordenboekje. Het voorwoord van Hofmans *Woorden-Schat* sprak van een simpele doelstelling:

...de verduytschinghe van veele onduytsche woorden: Te weten sulcke, die in verscheyde gheleghentheydt ontder 't Nederlandtsch plachten gemenght te werden. (...) tot nut en dienst van de onkundighe in Talen; de welcke in verscheyde voorvallen begeerigh zijn te weten wat dit of dat Wtheemsch woordt beteyckent, ende hoe men het selve best in Duytsch soude kunnen uytdrukken.

Meijer begon het bastaardwoordenboekje aan te vullen met bastaardwoorden, maar ook met konstwoorden van A.L. Kók en anderen, en aldus vermeerderd werd het in 1654 uitgegeven. De simpele doelstelling van Hofman raakte geleidelijk wat op de achtergrond. Het bastaardwoordenboekje werd uitgebreid met allerlei zeergeleerde termen en was niet langer alleen bestemd voor de 'onkundighe in Talen'. De geleerde die een wetenschappelijk werk wilde vertalen naar of wilde schrijven in het Nederlands, kon nu ook terecht. De *Woorden-Schat* werd een woordenboek met moeilijke woorden van diverse pluimage. Was het werk aanvankelijk bestemd voor de weinig ontwikkelde gebruiker, elke druk had meer te bieden aan hen die zich bezighielden met de wetenschap.

In 1658 heeft Meijer bastaardwoorden en konstwoorden in de *Woorden-Schat* gescheiden. Het resultaat was een eerste deel met bastaardwoorden, een bastaardwoordenboek, en een tweede deel met konstwoorden, een konstwoordenboek. Dit was een logische stap. Wie de betekenis wilde weten van een bepaald bastaardwoord kon het eerste deel raadplegen, wie een konstwoord wilde vertalen het tweede deel. Dat de scheiding tussen de twee delen niet steeds vlekkeloos verliep, en niet voor honderd procent kon worden doorgevoerd, hebben we reeds eerder vastgesteld.

In 1669 nam Meijer een derde deel op. In de Woorden-Schat werden nu ook verouderde en ongewone woorden ondergebracht. Ze werden voorzien van een of meer betekenissen en soms bovendien van een taalkundige toelichting.

4.2.1.2. Deel I – bastaardwoorden

Het deel met bastaardwoorden was vooral bestemd voor de niet-universitair gevormde. De bruikbaarheid ervan was afhankelijk van het aantal opgenomen bastaardwoorden. Daarnaast van de overzichtelijkheid van de ordening, waardoor het gezochte woord te vinden was. Bovendien van de hoedanigheid der betekenissen. Waren de gegeven betekenissen te begrijpen? En konden ze ook werkelijk in de plaats worden gesteld van het afkeurenswaardige bastaardwoord?

Gemeten naar deze maatstaven was deel I van 1658, het aparte deel met bastaardwoorden, een aanwinst. Al waren er ook overgenomen uit het woordenboek, de bijna zesduizend trefwoorden boden een ruime keuze. De bruikbaarheid van het deel zou bij latere uitgaven nog toenemen met het aantal bastaardwoorden dat als trefwoord werd opgenomen. De ordening volgens het alfabet was behoorlijk goed te noemen en maakte het werk makkelijk te raadplegen. De gegeven betekenissen bestonden voor het merendeel uit begrijpelijke, vrij gangbare woorden uit de omgangstaal, die ook voor de minder ontwikkelde gebruiker niet moeilijk te hanteren waren.

4.2.1.3. Deel II – kunstwoorden

Het deel met kunstwoorden was meer bestemd voor de geleerde die wetenschappelijk werk wilde vertalen naar het Nederlands, of die zulk werk in het Nederlands wilde schrijven zonder de gebruikelijke uitheemse vaktermen te hanteren. Bovendien heeft de student het werk kunnen raadplegen om de betekenis van sommige kunstwoorden te achterhalen.

In dit deel hing de bruikbaarheid eveneens samen met het aantal der opgenomen kunstwoorden, met de overzichtelijkheid van de ordening en met de begrijpelijkheid en toepasbaarheid van de betekenissen.

De domeinen van herkomst die men in deel II met meer of minder volledigheid aantreft, zullen hebben samengehangen met de kennis van de auteur en met zijn persoonlijke voorkeur. Waarschijnlijk ook met het feit dat in bepaalde vakgebieden reeds kunstwoorden in vertaling voorkwamen. Het tweede deel van de Woorden-Schat had in feite alleen waarde voor de gebruiker wanneer deze een woord opzocht dat thuishoorde in een tak van wetenschap waaruit Meijer kunstwoorden had opgenomen. In de loop van Meijers bewerkingen is de waarde van het tweede deel toegenomen met het aantal domeinen van herkomst, én met het aantal kunstwoorden dat aan elk van deze domeinen werd ontleend.

De ordening in de delen met kunstwoorden is minder onberispelijk geweest dan in de delen met bastaardwoorden. Oorzaak waren de samengestelde artikelen, waarvan de sublemmata voor het grootste deel in willekeurige volgorde werden geplaatst. Dat vereenvoudigde het zoeken binnen deze artikelen niet. Meijer zelf heeft dit ingezien toen hij voor de druk van 1669 meer dan 2600 sublemmata schrapte, waardoor de ordening der samengestelde artikelen wat toegankelijker werd.

Minder dan bij de bastaardwoorden het geval was, heeft Meijer voor het samenstellen van de delen met kunstwoorden kunnen steunen op het werk van voorgangers. En meer dan bij de bastaardwoorden heeft hij nieuw bedachte betekenissen van anderen moeten overnemen, waarover hij overigens lang niet altijd enthousiast was. Bovendien was hij gedwongen ook zelf allerlei betekenissen te bedenken. Hoe onvermijdelijk dit ook was, de

begrijpelijkheid en de bruikbaarheid van de opgenomen vertalingen is daardoor niet altijd even groot geweest. Een aanzienlijk deel van de gegeven equivalenten in de moedertaal heeft uiteindelijk in die moedertaal geen ingang gevonden¹.

4.2.1.4. Deel III – verouderde en ongewone woorden

De doelgroep van het derde deel werd gevormd door degenen die de toenmalige literaire schrijvers lazen en die daarbij stuitten op verouderde of ongewone woorden in de moedertaal. Van de gebruikers van de Woorden-Schat zal deze categorie de meeste interesse hebben getoond voor de moedertaal zelf. Het was daarom van Meijer niet slecht gezien om in dit deel taalkundige verklaringen toe te voegen aan zijn artikelen. Hiervoor was belangstelling te verwachten bij de doelgroep van het derde deel.

De bruikbaarheid van deel III werd, net als voor deel I en II, bepaald door het aantal der opgenomen trefwoorden, door de overzichtelijkheid van de ordening en door de hoedanigheid van de gegeven betekenissen.

Het aantal trefwoorden dat Meijer in 1669 in de eerste versie van deel III opnam, was maar beperkt. Het aanbod aan verouderde en ongewone trefwoorden was zeer pover in verhouding tot hetgeen zich op dit gebied aandeed, alleen al in de werken van de schrijvers die Meijer als bron noemde. Het derde deel was op dit punt niet meer dan een begin en toonde niet de minste volledigheid.

De ordening in het derde deel liet veel te wensen over. Zij was, wat betreft de ingangen, wel alfabetisch maar werd gekenmerkt door talrijke dubbele vermeldingen, door halve verwijzingen, door onoverzichtelijkheden binnen de artikelen zelf. De sublemmata die Meijer hier opnam, zal menigeen slechts per ongeluk hebben aangetroffen.

De betekenissen die Meijer in het derde deel gaf, waren niet in de eerste plaats bedoeld om het trefwoord te vervangen, zoals in de andere delen. In dit deel dienden de betekenissen vooral om het verouderde of ongewone trefwoord te verklaren. Als zodanig zullen in Meijers tijd de interpretamenten wel grotendeels aan de verwachtingen hebben voldaan.

Het derde deel vormde de aanzet tot een woordenboek van verouderde en ongewone woorden. Het was interessant voor de gebruiker en heeft hem soms van nut kunnen zijn. Maar meer dan een aanzet is het in 1669 niet geweest.

4.2.2. De belangrijkste kenmerken van Meijers lexicografisch werk

4.2.2.1. Inleiding

Meijer heeft vier achtereenvolgende bewerkingen voor zijn rekening genomen van één en hetzelfde woordenboek. Zijn inzichten op het gebied van de lexicografie hebben zich tijdens de jaren van zijn lexicografische arbeid ongetwijfeld gewijzigd. Men mag aannemen dat Meijer het verst in deze ontwikkeling was toen hij zijn laatste uitgave van de Woorden-Schat bewerkte, die van 1669. Het is daarom deze bewerking die wij in de eerste plaats als maatstaf hanteren wanneer wij de belangrijkste kenmerken van Meijers lexicografisch werk trachten vast te stellen.

Het is niet zo dat Meijer simpelweg ‘een woordenboek’ heeft samengesteld. Hij heeft drie verschillende woordenboeken samengesteld, al waren ze dan ook gebonden in één band. Eén met bastaardwoorden, één met kunstwoorden, en één met verouderde en

¹Zo wijst bijvoorbeeld Van der Wal (1995: 96, 97) erop dat de Nederlandse muziektermen van Jan Albert Ban, waarvan ook Meijer er waarschijnlijk heeft overgenomen in de Woorden-Schat, nooit gemeengoed zijn geworden.

ongewone woorden. Deze drie woordenboeken hebben sommige eigenschappen gemeen. Zij vertonen daarnaast specifieke kenmerken, in samenhang met hun eigen hoedanigheid.

De eigenschappen van de drie delen die de Woorden-Schat in 1669 bevat, zijn te vinden in de uitvoerige beschrijving van hun Macrostructuur en van hun Microstructuur in het derde hoofdstuk van deze studie. Het heeft weinig zin dat alles hier nog eens te herhalen. Op deze plaats volstaat een overzicht van de meest kenmerkende eigenschappen.

4.2.2.2. Deel I – bastaardwoorden

Betreft de Macrostructuur:

- Bastaardwoorden zijn uitheemse woorden die zijn vernederlandst in vorm en/of uitspraak. Soms zijn ze zuiver Frans.
- Veel bastaardwoorden hebben een vrij algemene betekenis. Als domein van herkomst is het recht het meest duidelijk aanwezig, verder geneeskunde en krijgskunde.
- De ingangen zijn éénwoordig.

Betreft de Microstructuur:

- Een artikel bevat gemiddeld 2,3 betekenissen¹.
- Van de betekenissen is meer dan 90% éénwoordig.
- De gegeven woorden ter verklaring behoren over het algemeen tot de toenmalige omgangstaal.

4.2.2.3. Deel II – kunstwoorden

Betreft de Macrostructuur:

- Kunstwoorden zijn zuiver uitheemse woorden, dikwijls Latijn, daarnaast ook Grieks.
- Kunstwoorden zijn wetenschappelijke termen. Belangrijkste domeinen van herkomst zijn: wijsbegeerte, geneeskunde, recht, kruidkunde.
- De ingangen zijn éénwoordig.
- Van de artikelen bevat 8% één of meer sublemma's, gemiddeld 6 per artikel.²
- Het sublemma is voor meer dan 94% éénwoordig. Het sluit gewoonlijk als bijvoeglijke bepaling aan bij het hoofdlemma.

Betreft de Microstructuur:

- Een hoofdlemma wordt gemiddeld gevolgd door 1,7 betekenissen.
- De betekenissen van het hoofdtrefwoord zijn voor meer dan 85% éénwoordig.
- Een sublemma wordt gemiddeld gevolgd door 1,2 betekenissen. Zo'n betekenis bevat gemiddeld 1,8 woorden.³
- De woorden die de kunstwoorden vertalen, zijn niet zelden ingewikkeld of ongewoon. Ze behoren lang niet altijd tot de normale omgangstaal.

¹Voor dit gegeven is geteld de uitgave van 1669. In de vroegere bewerkingen van Meijer ligt dit getal lager, doordat in elke bewerking betekenissen zijn toegevoegd aan bestaande artikelen.

²Geteld in de uitgave van 1669.

³Geteld in de uitgave van 1669.

4.2.2.4. Deel III – verouderde en ongewone woorden

Betreft de Macrostructuur:

- Verouderde of ongewone woorden behoren tot de Nederlandse taalschat.
- Deze woorden betreffen meer het dagelijks leven. Belangrijkste domeinen van herkomst zijn bedrijf/ambacht, recht, geneeskunde, krijgskunde, bestuur, familie/gezin.
- De ingangen zijn bijna altijd éénwoordig.
- Binnen de artikelen komen in beperkte mate sublemma's voor. Ze zijn voor 75% éénwoordig. Hun verhouding tot het hoofdlemma is van uiteenlopend karakter.

Betreft de Microstructuur:

- Een hoofdlemma wordt gemiddeld verklaard door 2 betekenissen. Een sublemma wordt gemiddeld verklaard door 1,3 betekenissen.
- De betekenissen van hoofdlemmata en sublemmata zijn voor 80% éénwoordig.
- De woorden ter verklaring behoren tot de normale omgangstaal.
- Van de artikelen bevat 20% een taalkundige toelichting, van gemiddeld 20 woorden.

Wanneer wij het lexicografisch werk van Meijer ter vergelijking naast het lexicografische werk van anderen leggen, dan kunnen we hierbij gebruik maken van bovenstaande kenmerken. Daarnaast is het mogelijk dat de drie delen van de Woorden-Schat op nog andere punten overeenkomsten of verschillen vertonen met vergelijkbaar lexicografisch materiaal uit Meijers tijd. Wij beperken ons hier tot het meest opvallende.

*Lotgevallen van de artikelen **Professor** en **Doctor** in alle uitgaven van de
Woorden-Schat*

1650 Professor, Hooft-leeraar / Opper-leeraar

1654 Professor, Hooft-leeraer / Opper-leeraer / Hooge-schoolmeester / Hoog-leermeester
/ Hooft-bevorderaer / Landts-leeraer

1658 I Professor, hoofdtleeraar / opperleeraar / hoogheschoolmeester / hooghleermeester /
landtsleeraar / oppermeester / opperleermeester / *land*tleeraar

II Professor, hoofdtleeraar / opperleeraar / hoogheschoolmeester / hooghleermeester
/ landtsleeraar / oppermeester

Idem in 1663, 1669, 1688, 1698, 1720, 1731, zij het met veranderingen in de spelling.

1745 I Professor, hoofdtleeraar / opperleeraar / hoogeschoolmeester / *hoo*hleermeester /
landtsleeraar / oppermeester / opperleermeester

II Professor, hoofdtleeraar / opperleeraaar / hoogeschoolmeester / hoogeleermeester /
*land*tleeraar / *oper*meester

1777 I Professor, hoofdleeraar / opperleeraar / hoogeschoolmeester / hoogleermeester /
landsleeraar / oppermeester / opperleermeester

II Professor, hoofdleeraar / opperleeraar / hoogeschoolmeester / hoogeleermeester /
*land*leeraar / *oper*meester

1805 I Professor, hoogleeraar

II Professor, hoogleeraar

*In 1805 maakt één der ‘Verscheiden Taalminnaars’ een einde aan alle eervolle
betekenissen die Meijer voor het woord ‘Professor’ bij elkaar had gezocht. Het artikel
‘Professor’ laat zien hoe hetzelfde trefwoord met gelijke betekenis soms zowel bij de
bastaardwoorden als bij de kunstwoorden werd opgenomen.*

1650 Doctor, Leeraar

1654 Doctor, Leeraer / Onderwijser

1658 I Doctor, leeraar / onderwijzer

1663 I Doctor, leeraar / onderwijzer / arts / artzenyghleerde

Idem in 1669, 1688, 1698, 1720, 1731, 1745, 1777, zij het met kleine spellingvarianten.

1805 I Doctor, leeraar / onderwyzer / die aan een Hogeschool tot het meesterschap in
enige wetenschap bevorderd is / in het byzonder arts / artzenygeleerde

*19 Meijer promoveerde in 1660 in de medicijnen. In de eerstvolgende bewerking van de
Woorden-Schat voorzag hij het woord ‘Doctor’ van twee specifiek medische betekenissen.
Zelf liet hij zich na zijn promotie gedurende zijn verdere leven ‘Doctor Meijer’ noemen.*

4.3. Vergelijking met lexicografisch werk van anderen

4.3.1. Inleiding

Als wij Meijers lexicografisch werk willen vergelijken met dat van anderen, dan zullen we voor het vergelijkings-materiaal een keuze moeten maken uit hetgeen ten tijde van de Woorden-Schat in omloop was. De resultaten van een dergelijke vergelijking zijn het meest veelzeggend als we naast de Woorden-Schat lexicografisch materiaal leggen dat in zijn hoedanigheid dicht bij het werk van Meijer staat.

Onze voorkeur gaat uit naar materiaal dat zoveel kenmerken met Meijers werk gemeen heeft, dat enerzijds duidelijk wordt waar Meijer de voorbeelden voor zijn lexicografische werkwijze heeft kunnen vinden, maar dat anderzijds ook blijkt wat het specifieke, het eigene is van de Woorden-Schat.

De delen met bastaardwoorden van Meijer tonen de meeste overeenkomst met de lijsten van bastaardwoorden die achterin sommige, vooral rechtskundige, werken van die tijd zijn opgenomen. Ook het toen algemeen bekende bastaardwoordenboek van Van den Werve biedt belangrijk materiaal ter vergelijking. In dergelijk werk wordt het lemma gevormd door een vernederlandst uitheems woord, of door een zuiver Frans woord. Eén of meer equivalenten in de moedertaal vormen de betekenis.

De delen met kunstwoorden van Meijer komen het meest overeen met de lijsten uitheemse wetenschappelijke termen met hun equivalenten in de moedertaal, die soms werden opgenomen in puristisch wetenschappelijk werk. De trefwoorden behoren tot het Latijn, in mindere mate tot het Grieks. Eén of meer vertalingen in de moedertaal vormen de betekenis.

Een woordenboek van uitheemse wetenschappelijke termen met hun equivalenten in de moedertaal, om als vergelijkings-materiaal te gebruiken, is er niet. Zo'n woordenboek bestond in de tijd van Meijer niet. Hij was de eerste die zo iets bracht, in zijn delen met kunstwoorden.

Een vermenging van bastaardwoorden en kunstwoorden, dus van vernederlandste uitheemse termen, Franse termen, en volledig uitheemse termen in Latijn en soms Grieks, treffen we aan in de lijst met rechtstermen en hun vertaling die Dirck Heymansz vander Mast heeft opgenomen achter zijn *Practique des notarischaps*. Dezelfde vermenging van trefwoorden komt in 1654 voor in de Woorden-Schat, wanneer nog geen verdeling in twee delen heeft plaatsgevonden.

Het zijn de schema's van Stevin die overeenkomst vertonen met het gebruik dat Meijer van accolades maakt in de samengestelde artikelen bij zijn kunstwoorden. Deze soms zeer omvangrijke artikelen doen het meest denken aan een samenvatting van leerstof in studieboeken. Meijer hoeft ze zo niet te hebben aangetroffen, maar kan ze overeenkomstig de voorbeelden zelf hebben samengesteld. Dat hij in 1669 eenvoudigweg 2600 sublemma's schrapt uit de samengestelde artikelen van het tweede deel, lijkt wel te wijzen op 'eigen fabrikaat'.

Lexicografisch materiaal om het derde deel van 1669 mee te vergelijken dient zich niet aan. Dat het grootste gedeelte van deze stof in een of andere vorm ook in het *Etymologicum* voorkomt, is een andere zaak, waarover we reeds eerder hebben geschreven¹. Men kan het

¹Zie p. 303 e.v. in deze studie.

meestal sterk beknopte, ééntalige derde deel verder niet vergelijken met het zeer uitvoerige, negentalige *Etymologicum*. Een Nederlandstalig woordenboek dat uitsluitend verouderde en ongewone woorden verklaart, is uit Meijers tijd evenmin bekend.

4.3.2. Bastaardwoorden. Jan van Mussem - *Vocabularius*

Het eerste lexicografische werkje dat we naast de Woorden-Schat leggen is de *Vocabularius* van Jan van Mussem. De West-Vlaming Jan van Mussem was in het jaar 1548 kapelaan te Wormhout, en een vooraanstaand lid van de rederijkerskamer in die plaats¹. Hij was een tijdgenoot van Jan van den Werve en net als hij een purist, zij het minder stringent. Van zijn hand is in 1552 verschenen *Rhetorica dye edele const van welseghene*. Als bijlage bevat het werkje een woordenlijst van 32 pagina's, met als opschrift: *Dit es een Uocabularius va(n) sommige vreemde wtlantsche termen oft woorden / dieme(n) onder ons Vlaemsche sprake dagelicx vserende es*².

Het hoe en waarom van de bijlage licht Van Mussem toe in de 'Prologhe' van de *Vocabularius*. Het is nodig, zegt hij, aan een beschrijving van de rhetorica een waarschuwing toe te voegen tegen het misbruik van vreemde woorden:

Also nae dat wij die edel Rhetorica voor onse fraie Vlae(m)-sche Jonghers const beminders bescreuen hebben / willende de selue ooc waarschuwen va(n) misgane in haer elocutie³ / wij hebbe(n) hier bescreuen / niet alle (twelc onmogelijc ware) maer ymmer een groot deel / va(n) vreemde worde(n) / betooghende in wat versta(n)de⁴ die selue met ons vlaemsche Tale / vanden gheleerde(n) dicwils ondermingelt en(de) ghebruyct worden.

De geleerden als gebruikers van vreemde woorden. Zij worden nageäapt door de minder ontwikkelden⁵, die zich gedragen als 'simpele Idioten':

Twelcke wij niet sonder groote en(de) nootsakelijcke cause gedaen en hebbe(n) want wt dyen dat⁶ die simpele Idioten altijts meest prijsen en(de) verwonderen / tghene dat si niet en verstaen⁷ / so willen die ongheleerde dichters ende Procureurs / slachtende der Symmen oft Scymminkel⁸ / ooc alsulcke vreemde onghehoorte termen spreken / en(de) nae huer eyghen fantasie nyeuwe versieren⁹ / weder die in vsancie¹⁰ zijn oft niet.

Wetenswaardig is wat nu volgt, omdat het weergeeft hoe bastaardwoorden gevormd konden worden:

Si hooren datme(n) van doceo segt doceren / si willen va(n) amo / lego / traho / audio / maken ameren / legeren / trahieren / audieren / en(de) veel meer andere vreemde sotte bastaerde worde(n) / gheensins te verdraghe.

¹Vanderheyden 1952.

²De *Vocabularius* wordt besloten met de woorden: 'Ghepre(n)t Thantwerpe(n) in den Mol / by die Weduwe van Henric Peetersen / Int iaer ons Heeren. M.ccccc,ende,Liij'. Het jaar van uitgave is dus 1553, maar dit jaartal is niet erg duidelijk te lezen.

³W-S 1669 I: Elocutie: bewoording

⁴versta(n)de: betekenis

⁵Dit idee vinden we eveneens bij Meijer, W-S 1654 voorwoord p. [1] en [2]:

...die, welke welspreekent meenen te ruiken, als zy met uitheemsche woorden, die onze taal nooit voor haar kinderen erkent heeft, haar reedenen doorspekken, en zo wonderspreekers schijnen by 't onkundigh Ghraauw, dat haar scheeve ghangen nakuyerende, die altemets haar zo krom en kreupel nabaauw, dat het de kundighe tot lacchen parst.

⁶wt dyen dat: omdat

⁷verstaen: begrijpen

⁸slachtende der Symmen oft Scymminkel: terwijl ze op de aap lijken, d.w.z. terwijl ze naäpen

⁹versieren: bedenken

¹⁰vsancie: gebruik

Aan het einde van de proloog blijkt dat er toch omstandigheden zijn waarin het volgens Van Mussem is toegestaan bastaardwoorden te gebruiken, zoals hij dat overigens in zijn proloog zelf ook doet:

... hemlieden wachtende¹ die² te misbruyckene / tsi int qualijck spellen / pronuncieren³ / stellen oft spreken in plaetsen daer si gheen goede beteekenesse en hebben / of voor lieden dies niet en verstaen. Dit wel obseruere(n)de⁴ / si sulle(n) mogen dese naer volghen / en(de) andere gelike geuseerde⁵ wtlantsche woorde(n) gebruycke(n) Als si gheen bequamere vlaemsche woorde(n) vinden moghen / oft ter cause van⁶ dicht oft rijme. Maer altyjts in goeder beteekenesse / in bequamen plaetsen / voor bequame persoonen / en(de) met groter discretie.

Hier spreekt een purisme dat veel minder streng is dan dat van Meijer. Dat blijkt tevens uit de verklaringen van bastaardwoorden, die bij Van Mussem soms opnieuw een bastaardwoord bevatten:

Agreeren -- consenteren
Astrologie -- die const va(n) pronosticeren / wt de(n) sterren
repugneren -- contrarie zijn
Usancie -- costume

Bekijken wij de trefwoorden die Van Mussem in zijn *Vocabularius* heeft verzameld, dan blijkt het te gaan om vernederlandste uitheemse woorden en tevens om leenwoorden die nog zuiver Frans van vorm zijn, juist zoals bij Meijers bastaardwoorden:

Tabernakele, Tarderen, Taxeren, temeriteyt, Temperantie, Tentatie, Tenteren, Termijn, Termineren, Terribele, testame(n)t, Tormentere(n), Traditie.
Actuer, Attent, Authuer, Cas, Caution, Ligame(n)t, Limite, Maxime, Medicament, Mobile, Modeste.

Hoewel de *Vocabularius* is gevoegd bij een traktaat over de rhetorica, bevat de woordenlijst hoofdzakelijk bastaardwoorden met weinig specifieke betekenis, zoals:

Accepteren -- aennemen / ontfanghen
Admiratie -- verwonderinghe
Aduerteren -- waerschuwen
Aduneren -- vereenigen / versamen
Adiosteren -- toedoen / toeuoeghen
Affectie -- genegentheyt / begheerte
Affirmeren -- versekere(n)
Amplieren -- verbreedde(n)

Als domein van herkomst is het recht het duidelijkst aanwezig:

Actie -- recht om te veruolghene dat yema(n)t toebehoort
Adopteren -- een vreemde voor zijn kint houden
Aduersaris -- wederpartije
Aduocaet -- een helper oft patroon
Agieren -- vertooghen / met woorden in dinghemente(n) of spelen
Appeleren -- aenroepen te wete(n) / eenen meerderen iuge
Arbiter -- een gecore(n) Juge oft makelare

Daarnaast zijn er termen uit de geneeskunde:

Anatomie -- een snijdinghe des lichaems
Chirurgie -- co(n)st va(n) wonden te meesteren
Ulcere -- een sweere
Unguent -- een salue

¹hemlieden wachtende: terwijl zij zich ervoor moeten wachten; dit slaat op de Vlaamse jongeren.

²die nl. de bastaardwoorden

³pronuncieren: uitspreken

⁴Dit wel obseruere(n)de: wanneer ze dit goed in het oog houden

⁵gelike geuseerde: op dezelfde manier toegepaste

⁶ter cause van: ter wille van

Uit de godsdienst: Antichrist -- dye Christo teghen es
 Baptizere(n) -- doope(n) / wasschen
 Ceremonie -- wtwendighen godsdienst
 Sacrament -- een verholen sake

En toch ook uit de rhetorica:

Amphibologie -- ee(n) doncker / oft twijfelachtighe redene
 Argumenteren -- disputeren
 Circumlocutie -- een bewimpelde sprake
 replijcke -- alsme(n) wederom segt
 Rhetorijcke -- die co(n)st va(n) wel segghene
 Rhetoriesien -- een constich seggher

Er zijn dus verschillende domeinen van herkomst. Het belangrijkste zijn de termen van algemene strekking en die uit het recht. Hier blijkt overeenkomst met de bastaardwoorden van Meijer¹. Wat betreft de Macrostructuur is er tevens gelijkheid doordat de ingangen bij Van Mussem steeds éénwoordig zijn.

De Microstructuur in de artikelen van Van Mussem is beknopt. Gemiddeld bevat een betekenis 1.85 woorden. Dit is nog niet zo beknopt als bij Meijer, bij wie de betekenissen der bastaardwoorden voor minstens 90% éénwoordig zijn. Anderzijds bevat het artikel bij Van Mussem slechts 1,2 betekenissen. Bij Meijer is dit meer, namelijk 2,3 betekenissen per artikel. De gegeven woorden ter verklaring zijn meestal normale, bestaande woorden uit de toenmalige omgangstaal, zoals bij Meijer in het deel Bastaardwoorden.

Wat betreft de opmaak, in de lijst van Van Mussem is net als in de Woorden-Schat, het trefwoord steeds vooraan op de regel gezet, terwijl het verdere artikel enigszins inspringt. De volgorde is strikt alfabetisch. Hierdoor is de ordening overzichtelijk en is het trefwoord snel gevonden. Al met al bestaat er grote gelijkenis tussen de kleine *Vocabularius* van Van Mussem en de delen met bastaardwoorden van Meijer.

4.3.3. Bastaardwoorden. Jan van den Werve - *Den schat der Duytsscher talen*

In 1552 verschijnt te Antwerpen bij Joannes Latius *Het tresoor der Duytsscher talen*, van de hand van de Antwerpse jurist en schepen Jan van den Werve. Een uitgebreide druk ziet het licht in 1559, onder de titel *Den schat der Duytsscher talen*. Deze laatste versie is vele malen herdrukt, voor de vijftiende maal nog in 1775².

In de uitgave van 1577 schrijft de auteur in zijn voorwoord:

Niet wel en conste ick (ver)douwe(n) / dat so menighen mensche / soo voor Rechte als anderssins (welck wi alle dage onderuinde(n)) so dickwiilen stonden als verbaest ende voor thoof geslaghen / wanneer sy eenighe buytenlantsche woorden hoorden / het sy wt der Latijnscher spraken oft andere ...
 Om dan den desen te hulpen te comene (...) soe hebbe ick alle gheschuynde woorden³ / die in ons tale nyet thuyt en behooren / veruolghens nae deerste Letteren afghaende / hier gheset achter eene: al wat van eenen stam ende afcoemsten is / coppelende by malcanderen: ende de selue in platten Duytsche soo wt gheleydt dat niemant / die hem met mijnen arbeydt wilt helpen / noot meer en sal hebben / om eenichsins in wat handel dat sy / door sulcken middelen te worden vercort⁴.

Het gaat hier om een puristisch woordenboek dat 'alle gheschuynde woorden / die in ons tale nyet thuyt en behooren' wil weergeven 'in platten Duytsche', vooral op het gebied

¹Vergelijk p. 415 van deze studie.

²Claes en Bakema 1995 nr. 523. In deze bespreking hebben we gebruik gemaakt van de uitgave van 1577, Antwerpen Jan van Ghelen.

³Schuimwoord - leenwoord *WNT* XIV: 1162.

⁴vercort: benadeeld

van de rechtstaal, die in die tijd inderdaad wemelde van uitheemse woorden en voor een leek vrijwel onbegrijpelijk was.

Bezien wij de trefwoorden die Van den Werve heeft bijeengebracht, dan blijkt het te gaan om een bestand van bastaardwoorden. Juist zoals bij Meijer, zijn dat uitheemse woorden die zijn vernederlandst, of geheel Franse woorden. Anders dan bij Meijer, zijn de bastaardwoorden vrijwel steeds van Latijnse herkomst¹:

Abderen, Ablutie, Aboleren, Abolitie, Abrumperen, Acceptabelijc, Debiel, Delinqueren, Delirament, Denominatie, Depopulatie, Desperaet, Lamentablijck, Lamentatie, Lamenteren, Laxeren, Oratie, Oratorie, Orientael, Ostentatie, Partiael, Particularijck, Patroon, Permissie, Practijcke.
Abominable, Accusateur, Curatele, Curieux, Decime, Delinquant, Labeur, Lamentable, Lapidaire, Laps, Organe, Orient, Palme, Participant, Passijf, Patent, Pellicule, Prose.

Het werk van Van den Werve is bekend gebleven als een bastaardwoordenboek van rechtstermen. Inderdaad komen er veel rechtstermen in voor, maar lang niet alle behoren ze tot de specifieke vaktermen. Dikwijls gaat het om bastaardwoorden die wel in rechtskundige werken kunnen voorkomen, maar evengoed in andersoortige geschriften. Duidelijk rechtstermen zijn bijvoorbeeld:

Accusatie -- een claghinghe oft aenclachte
Adhortatie -- ee(n) vermaninghe
Adiudiceren -- wijsen toe met recht
Adulterere(n) -- doe(n) ouerspel
Agnicie -- een bekentnisse
Mortificeren -- dooden / oft dootachtich make(n) / oft doen versteruen
Municiperen -- yemant zijn stadrecht gheuen
stranguleren -- worghen

Meer algemeen toepasbaar zijn termen als:

Aequalijk -- te ghelijcke
Beneficie -- een duecht / oft weldaet
Breuiteyt -- cortheyt
Circumducceren -- leyden rontsomme
Cogiteren -- dencken
Commodieux -- bequaem
Constructie -- een tsamen voeghinghe
Mirabiliteyt -- verwonderinghe
Monstreren -- wijsen / oft onderrichten

Daarnaast worden er in *Den schat der Duytsscher talen* nogal wat termen verklaard die men niet direct verwacht tegen te komen in rechtskundige geschriften:

Abijs -- een groote diepte des waters / oft eenen afgront
Aequinoctie -- als de(n) nacht en(de) den dach ghelijck ziin
Aetiopie -- Moorlant
Charte -- een papier daer de wereldt / landen oft steden in begrepen staen
Comete -- een haerachtighe sterre

Altus -- eenen bouen sanck
Bass -- een die met eender meerder / oft leegher stemme singht
Canter -- een sangher
Choor -- een vergaderinge van dye singhen oft springhen / oft vruucht hanteren

¹Salverda de Grave, 1906: 11, schrijft over dit werk:

Maar het is in de eerste plaats een woordeboek van Latijnse bastaardwoorden. Dit is zó waar dat, niet alleen de schrijfwijze Latijns is (...) maar dat daar waar het Latijnse en Franse woord in betekenis verschillen, de Latijnse betekenis wordt vermeld (...), en waar het woord alleen in het Frans voorkomt, een etymologische betekenis wordt gegeven (...) Zelfs onder de Frans-uitziende woorden zijn vele niet anders dan gefranciseerd Latijn.

Aeterniteyt -- ewicheyt
 Albe -- een wit lijnen cleet / daermen misse mede doet
 Beatificeren -- salich maken
 canoniseren -- ee(n) doot lichaem heylighen
 Concioneren -- prediken
 Co(n)fessionael -- biechtbrief

Bescuyt -- tweemaal gebacken
 Carbonade -- een spijs dye coolachtich ghebraden is
 Carnooss -- vleeschachtich / oft vet

Catarre - den snof
 Chirurgie -- een wondmeesterije / dye metten handen ghedaen wort
 Chirurgien -- een wondmeester
 Colera -- hitticheyt va(n) bloede / oft een cranckheydt als yemant veel gheel waters spout
 Colerijc -- hittich van bloede oft een die alsulcke crancheyt heeft

Duidelijk is wel dat Van den Werve, ook al geeft hij in de eerste plaats termen uit het recht, tevens woorden heeft opgenomen uit andere domeinen, zoals muziek, godsdienst en geneeskunde. Vergelijken we hiermee de domeinen van herkomst in de delen met bastaardwoorden in de *Woorden-Schat*¹, dan constateren we op dit punt overeenkomst. Ook Meijer neemt de meeste bastaardwoorden op uit de rechtswetenschap, vooral in 1663. Daarenboven ontleent hij bastaardwoorden aan andere domeinen, zoals geneeskunde, krijgskunde, theologie en wijsbegeerte.

De ingangen zijn bij Van den Werve vrijwel steeds éénwoordig, net als in Meijers delen met bastaardwoorden. De betekenissen die Van den Werve geeft, bevatten gemiddeld bijna twee woorden, terwijl bij Meijer minstens 90% éénwoordig is. Zeker geeft Van den Werve veel betekenissen van slechts één woord, maar beknoptheid is bij hem geen vast principe. Hij gebruikt al snel wat meer woorden en ook meer uitvoerige betekenissen gunt hij een plaats:

Bulle -- een herteken ghelijc men den kinderen aen den hals hangt / oft een rondt busken
 daer in datmen salue oft eenich ander Cruydt aenden hals draecht.
 Capitolie -- eenen tempel te Roomen oft slot op eenen berch: dwelck te voren genoem
 wort den berch Arpenis.
 Ocean -- die groote zee / dye om dye werelt oft om dye aerde gaet
 plante -- een spruyte oft een schuete van eene(n) boom de welcke men in eene(n) andere(n)
 boom vindt.

Bij Meijer bevat een artikel in het deel *Bastaardwoorden* gemiddeld ruim drie woorden. Bij Van den Werve telt een artikel gemiddeld bijna zes woorden, door de uitvoeriger betekenissen en tevens doordat in een artikel meer betekenissen zijn opgenomen. Meijer werkt dus met een beknoptere Microstructuur.

Er is nog een ander verschil. De *Woorden-Schat* is veel makkelijker te raadplegen dan het werk van Van den Werve. In *Den schat der Duytsscher talen* zijn de trefwoorden slechts geordend op de eerste twee letters van het woord, waarbij taalkundig verwante woorden bij elkaar zijn geplaatst. Deze ordening is slecht te hanteren. Niet zelden moet men verschillende bladzijden doornemen voor een bepaald trefwoord is gevonden. Hoewel in de uitgave van 1577 het trefwoord in romein is afgedrukt en het verdere artikel in een gotische letter, is tussen beide, nogal onduidelijke, lettertypes nauwelijks verschil te bespeuren.

Dit alles staat in grote tegenstelling tot de *Woorden-Schat*, die met genummerde pagina's, met alfabetische ordening, met een trefwoord in romein en betekenissen in vette

¹Zie Tabel 4 op p. 220.

gotische letter zeer veel duidelijker is. Hier komt nog bij dat in de Woorden-Schat het trefwoord steeds aan het begin van de regel is afgedrukt en de rest van het artikel inspringt. Op het gebied van vormgeving wint de Woorden-Schat het royaal¹.

4.3.4. Bastaardwoorden. Dirck Heymansz vander Mast - *Practique des notarischaps*

Vanuit het middeleeuws en humanistisch Latijn zijn veel leenwoorden onze taal binnengedrongen op het gebied van wetgeving en bestuur². Vanaf de veertiende eeuw was Frans de taal van de hoogste kringen en van het hof. In de Bourgondische tijd werden financiën, rechtspraak en bestuur hervormd naar Frans voorbeeld. De officiële regeringstaal van hertog en kanselarij was toen het Frans³. Als er één vaktaal was in de zestiende en zeventiende eeuw die was verbasterd, dan was het wel de taal van het recht.

Een fraai voorbeeld van de rechtstaal uit die tijd vinden we in de *Practique des notarischaps*⁴, geschreven door Dirck Heymansz vander Mast, in 1649 verschenen te Delft: Artikel XX.

Sullen mede by provisie ende onder cautie / niet tegenstaende reductie ende sonder prejuditie van dien gheexecuteert werden / alle uyt spraecke van goede Mannen / gedaen op voorgaende compromisse van partijen / daer by expresselijck ende specifice van reductie sal wesen gerenuncieert.

En nu had Vander Mast hier het woord ‘arbitrateurs’ nog wel vervangen door ‘goede mannen’, omdat hij oog had voor deze tekortkoming van de rechtstaal. Aan zijn *Practique des notarischaps* voegt hij namelijk toe een puristisch *Woord-boeck*⁵, omvang 68 bladzijden, met daarachter nog een *Tafel* met vertaalde rechtstermen van De Groot:

Woord-boeck / waer in alle de kunst-woorden des notarischaps, mitgaders andere vreemde, soo Latijnsche als Fransche woorden werden verduytscht. Desen lesten druck meer als met de helft vermeerdert, door een liefhebber van de Nederduytsche tael.

Hier is noch by-ghevoeght een Tafel van alle de kunst-woorden der rechts-gheleertheyt van mijn heer Hugo de Groot,⁶ selver kunstelijck in Duyts over-gheset⁷.

De trefwoorden in het *Woord-boeck* blijken uitheemse woorden in vernederlandste vorm:

accommoderen, agreabel, alterkeren, arrementen, bigareren, Locatie, Magistraet, Munieren, Nativiteyt, secluderen, Sinisterlijck, Sinjoor, Solemniteyt, Statuten, Tergiverseren, Testeren, Tormenteren.

Een aanzienlijk aantal woorden heeft een volledig Franse vorm:

absurd, accessoir, assise, atroce, Baron, Billet, Loy, Madame, malcontent, mandement, manifest, Mode, Morion, rondelle, Salade, Sauvegarde, secours, sequestre, Signet, Somme, Souverain, support, surplis, Teneur, Tombe, Vulgair.

Enkele behoren tot het Latijn:

Mercurius, Miserere mei, Reus, Saturnus, Senatusconsultus, Sicaria lex.

¹Hierbij moet worden aangetekend dat het Hofman is geweest die voor de eerste druk deze duidelijke vorm gekozen heeft. Meijer heeft de vorm gehandhaafd.

²Van der Sijs 1996: 97, 98.

³Van der Sijs 1996: 134-137.

⁴Op. p. 5.

⁵Dit *Woord-boeck*, een werkje van 68 bladzijden, blijkt een uitgebreide versie te zijn van de woordenlijst die indertijd door notaris Jacques Thuys werd toegevoegd aan zijn *Ars notariatvs, oft, conste en(de) stijl van notarischap*, in de vorm van een *Verclaringe van diversche so Latijnsche als Fransoysche woorden ende termen / die de practisiens daghelijcx ghebruycken*. Alle 87 lemma's met hun betekenissen uit de letter A in de *Verclaringe* zijn volledig terug te vinden onder de letter A in het *Woord-boeck*. De tweede druk van de *Ars notariatvs* verscheen in 1585 te Antwerpen. Meer hierover zie p. 324 in deze studie.

⁶Deze komma is waarschijnlijk onjuist geplaatst en zal moeten staan achter het woord ‘rechts-gheleertheyt’.

⁷Aldus de titelpagina van dit *Woord-boeck*.

Afgezien van de weinige Latijnse woorden, behoren deze trefwoorden naar Meijers maatstaven tot de bastaardwoorden. Vander Mast echter spreekt over ‘kunst-woorden des notarischaps, mitsgaders andere vreemde, so Latijnsche als Fransche woorden’. Het ziet ernaar uit dat hij op deze plaats vernederlandste uitheemse trefwoorden aanduidt met de term ‘kunst-woorden’. Dit woord zal voor hem de meer algemene betekenis hebben gehad van ‘vaktermen’. Meijer gebruikt de term ‘konstwoorden’ dus in een andere betekenis. Bovendien komen onder diens bastaardwoorden minder volledig Franse woorden voor.

De ingangen in het *Woord-boeck*, zijn vrijwel steeds éénwoordig, net als bij Meijer. Overeenkomst bestaat ook wat betreft de domeinen van herkomst. Er zijn rechtstermen:

Accesseurs -- geleerde mannen die de vonnisse van den ongeleerden Rechter ramen
 Actie -- 't recht 'twelckmen ergens toe heeft
 apostille - bescheyt op de kant van't Request
 arrest -- 't Vonnis by den oversten Rechter ghewesen / daer af men niet magh appelleren
 Litiscontestatie -- beroepinghe die partyen van beyde zijden in 't rechte doen
 Sicaria lex -- een Wet op de doot-slaghers / moorders / ende fenijn-gevers

Er zijn trefwoorden van meer algemene strekking die in rechtskundige geschriften konden voorkomen:

accident -- toe-val
 administreren -- bedienen / doen
 ampel -- in 't wijt en breed
 apert -- bysonder
 mentie maken -- vermelden
 Mode -- manier
 subvenieren -- te hulpe komen

Daarnaast zijn er nog alle mogelijke termen uit verschillende terreinen van het dagelijks leven, zoals bestuur, krijgskunde, chemie, medicijnen, godsdienst. Misschien is hun herkomst nog wel meer gevarieerd dan die van Meijers bastaardwoorden:

Baillu -- Vooft of Regierder van heerlicke goeden
 Baron -- Ghenoot / Baenre-Heere
 Bastillie -- Kasteel / Slot
 Bibliotheke -- een Boecke-kas / Boeck-kamer
 Magasijn -- schuyr / spijs-kamer / wapen-kamer

Malchus swaert -- een kromme Sabel
 Morion -- een Helmet
 Sentinelle -- de wacht / Schilt-wacht
 Sinople -- groene verw op de Wapenen

Luna -- Silver / de Maen
 Mars -- Yser
 Mercurius -- Quicksilver
 Saturnus -- Loot
 Sol -- Goud

rougnie -- schurft
 Sider -- Appel-dranck
 simplicist -- Kruyenier
 suppositoire -- een set-pil

Marglier -- Kerck-meester / Koster
 Motet -- Heyligh-liet
 Suffragaen -- Bisschops helper
 surplis -- linnen-heylich-kleet

De Microstructuur van het *Woord-boeck* is wat minder beknopt dan van de delen met bastaardwoorden van Meijer. Is bij Meijer van de betekenissen minstens 90% éénwoordig, in het *Woord-boeck* bevat een betekenis gemiddeld bijna twee woorden. Telt bij Meijer een artikel, met inbegrip van het trefwoord, gemiddeld drie woorden, in het *Woord-boeck* zijn het er vier. Juist als bij Meijer behoren de woorden die ter verklaring worden gebruikt over het algemeen tot de normale omgangstaal van die tijd.

De ordening in het *Woord-boeck* is alfabetisch, welk principe met grote slordigheid is toegepast. De trefwoorden zijn afgedrukt in een duidelijke romein, de betekenissen in een vetter gotisch lettertype, dat al even goed te lezen is. De opmaak is bijzonder overzichtelijk en komt exact overeen met die in de *Woorden-Schat*.

4.3.5. De Tafel met ‘kunstwoorden’ van Hugo de Groot

Op het *Woord-boeck* volgt een *Tafel. Van alle de kunst-woorden der rechtsgheleertheydt van mijn heer Hugo de Groot*, omvang 14 bladzijden.

De Groot heeft zijn werk voor het overgrote deel geschreven in het Latijn. In sommige van zijn werken, vertaald uit het Latijn, of geschreven in het Nederlands, vindt men zo hier en daar de vertaling van een uitheemse rechtsterm. Het enige werk waarin het gebruik van de moedertaal tot een principe is geworden, is de *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleertheyd*, in 1631 verschenen te 's Gravenhage en herhaaldelijk herdrukt. Maar, zegt het voorwoord van dit werk,

...tot nader gerief van de ghene die aende Latijnsche of Bastaert-duytsche woorden zijn gewent, zijn op de kant de Duytsche woorden vertaelt met het eene ende met het andere, het eene met L het andere met B beteyckent.

De rechtstermen van De Groot worden in zijn *Inleiding* dus vertaald zowel met Latijnse termen, als met bastaardwoorden. We zien deze tweedeling terug in de *Tafel* die Vander Mast heeft samengesteld uit rechtstermen met hun vertaling uit werk van De Groot. De *Inleiding* zal wel zijn voornaamste bron zijn geweest.

De meeste trefwoorden in de *Tafel* behoren tot het Latijn:

Acquisitio haereditatis, Actio in personam, Ademptus, Chirographum, Communio, Legitimae, Liquidus, Medicina, Negotium, Reciproque, Rem ratam haberi, Vniversalis.

Hiernaast komt regelmatig een vernederlandst trefwoord voor:

Administrerende, Administratie, Administrateurs, Bandijten, Baronnen, Consenteren, Legitimatie, Lombarden, Medicamenten, simpelick, Taxeren, Vasallen.

En soms een Frans:

Bancqueroetiers, Litigieus.

In het opschrift boven de *Tafel* heeft de term ‘kunst-woorden’ dus de meer algemene betekenis van ‘vaktermen’. Een andere betekenis dan Meijer eraan hecht. Voor hem zijn ‘konstwoorden’ wetenschappelijke termen in een vreemde taal, vooral Latijn en Grieks, maar niet vernederlandst en niet Frans. Door dit verschil wordt verklaard waarom Meijer De Groot als bron noemt zowel voor bastaardwoorden als voor konstwoorden. De Groot geeft immers niet alleen zuiver Latijnse rechtstermen, maar ook vernederlandste.

Bezien we de domeinen van herkomst voor de trefwoorden in de *Tafel*, dan blijkt het inderdaad hoofdzakelijk te gaan om termen uit het recht:

Acquisitio haereditatis -- bekominge der erffenissen
 Census -- cijns-recht
 Codicilli -- onvolkomen uytterste wille
 Ius publicum -- Landt-stadt-recht
 Litigieus -- in gedingh staende
 Request -- versoeck

Daar zijn ook meer algemene termen onder:

Addicere -- toe-segghen
 Causa -- een waerom
 Conditio -- een indien
 Locael -- plaetselijck
 Modus -- een op dat / manier

Daarnaast zijn er toch weer termen die we niet in eerste instantie bij de rechtstermen zouden zoeken:

Arithmetica -- tel-konst
 Mathematica -- wis-konst

Cirurgijns -- wond-heelers
 Chirurgia -- heel-konst
 Medicina -- genees-konst
 Medicamenten -- genees-middelen

Canonicus -- Geestelijck
 't Capittel -- Gods-huys
 Sacer -- ghewijld
 secularis -- wereldlijcke

Tailloren -- disch-borden
 Tractaet van Treves -- bestand / verdrag

De ingangen in de *Tafel* zijn over het algemeen éénwoordig, afgezien van bepaalde uitdrukkingen die als ingang zijn opgenomen. Deze brengen het gemiddeld aantal woorden per ingang op 1,2. De Microstructuur wordt eveneens gekenmerkt door strenge beknoptheid. Een artikel bevat gemiddeld slechts 1,1 betekenis, minder dan bij Meijer. En een betekenis telt gemiddeld hoogstens 1,5 woorden, meer dan bij Meijer. Uiterste beknoptheid dus in Micro- en Macrostructuur, net als in de delen met bastaardwoorden en met kunstwoorden van de Woorden-Schat.

De woorden ter verklaring zijn in deze *Tafel* minder spreektaalig dan het geval is in lijsten met enkel bastaardwoorden. Om de wetenschappelijke term weer te geven in het Nederlands zijn wel woorden uit de spreektaal gebruikt, maar ook regelmatig woorden die minder gewoon, of soms ingewikkeld aandoen. Het koppelteken speelt een rol bij de samenstelling, juist zoals in Meijers vroegste bewerking:

Abnepotes -- nae-achter-Kindts-Kinderen
 Aditio -- aen-gangh
 Alea -- tuysch-spelen
 Aquae haustus -- water-halingh
 Atavi -- let-oudt-over-groote-vaders
 Bandijten -- woest-ballinghen
 Consignatio -- onder-recht-leggingh
 Tritavi -- meer-bet-oud-over-groote-Vaders

De voorkeur voor ingewikkelde familierelaties die we bij Meijer nogal eens tegenkomen, treffen we ook hier.

De ordening in de *Tafel* is overzichtelijk door de alfabetische volgorde waarin de trefwoorden, zij het niet al te nauwkeurig, zijn opgenomen. Ook door het gebruik van een romeinse letter voor de ingangen en een vet gotisch lettertype voor de betekenissen.

4.3.6. Twee lijsten met kunstwoorden van de Kamer In liefd' bloeyende

In 1585 verschijnt het *Ruygh-bewerp vande redenkaveling / ófte Nederduytsche dialectike*, welke één geheel vormt met het *Kort begrip des redenkavelings: in slechten rym vervat*. In 1587 ziet het licht de *Rederijck-kunst / in rijm opt kortst vervat*. De werken zijn uitgegeven door 'de kamer In liefd bloeyende, t' Amstelredam', en H.L. Spieghel is er naar alle waarschijnlijkheid de auteur van geweest.

Het *Ruygh-bewerp* beschrijft de dialectica in de moedertaal. Het erbij behorend *Kort begrip* eindigt met een lijst van 'Kunstwóorden des Redenkavelings / zó wy die verduytscht hebben'. De *Rederijck-kunst*, een Nederlandstalige rhetorica, wordt besloten met een lijst van 'Rederijxe Kunst-woorden verduytscht'.

4.3.6.1. De eerste lijst

De eerste lijst bevat ruim 100 trefwoorden. Ze behoren tot de Latijnse taal:

Accidens, Agere, Differentia, Ens, Genus, Habitus, Individuum, Praedicamenta, Proprium, Qualitas, Quando, Quantitas, Relatio, Situs, Species, Substantia, Ubi.

Het domein van herkomst is uitsluitend de tak van wetenschap waartoe het gehele werk behoort, de dialectica. Er zijn wel woorden bij die men ook wat algemener zou kunnen toepassen. Maar zijsprongen, zoals in de lijsten met bastaardwoorden normaal zijn, komen hier niet voor:

Argumentatio -- Bewysredening
Argumentum -- Bewysreden
Composita -- T'zamenghezet
Dialectica -- Redenkaveling
Disserere -- Redenkavelen
Inventio -- vinding
Quaestio -- Gheschil
Simplex -- Enckel

De trefwoorden zijn éénwoordig, een enkele uitzondering daargelaten. Ook de Microstructuur wordt gekenmerkt door grote beknoptheid. Een artikel bevat slechts één betekenis en een betekenis bevat gemiddeld 1,1 woorden.

De gegeven woorden ter verklaring behoren meestal niet tot de alledaagse omgangstaal:

Aequipollentia -- Ghlyckmachticheid
Contradictoriae -- Teghenzeglycke
Contrariae -- Rechtstrydighe
Methodus -- Schickelyck beled
Oppositio -- Teghenstel
Singularis -- Ondeligh
Subalternae -- Onderbuertighe
Subcontrariae -- Onderstrydighe

De ordening is min of meer systematisch. Het ontbreken van een alfabetische volgorde vergemakkelijkt het opzoeken van een bepaald trefwoord niet. De gebruikte letter is bijzonder duidelijk door het royale formaat, in romein voor het trefwoord en vet gotisch voor de betekenis.

4.3.6.2. De tweede lijst

De tweede lijst bevat ruim 200 ingangen. Naast Latijnse trefwoorden komen, zij het in mindere mate, Griekse voor, juist zoals bij Meijers kunstwoorden:

Adagium, Commutatio, Comparatio, Contentio, Correctio, Descriptio, Exclamatio, Exemplum, Gradatio, Occupatio, Praeteritio, Prouerbium, Reiectio, Similitudo, Adynaton, Anthithesis, Apheresis, Auxesis, Epitrochasmus, Metastasis, Paradiastole, Paragoge, Prosthesis, Sinaeresis, Synoeciosis, Tapinosis.

Ook voor de trefwoorden van deze lijst wordt het domein van herkomst gevormd door het terrein waartoe het werk in z'n geheel behoort, in dit geval de rhetorica:

Eloquentia -- welspreketheid
 Exercitatio -- Oeffening
 Finis -- Eynde
 Imitatio -- Nabootsing
 Materia -- Stoffe
 Oratio -- Vertoogh
 Orator -- Reedner
 Rhetor -- Rederijker
 Rhetorica -- Rederijkunst

De meeste ingangen zijn éénwoordig, al zijn er wel wat meerwoordige tussen. Gemiddeld telt de ingang 1,1 woorden. Weer is de Microstructuur zeer beknopt, met slechts één betekenis per artikel en gemiddeld 1,1 woord per betekenis.

Voor deze lijst geldt weer dat de woorden ter verklaring dikwijls geen onderdeel uitmaken van de alledaagse omgangstaal:

Argumentatio -- Sluytredening
 Argumentum -- Bewijsreen
 Eleuatio argumenti -- Ontsluyping
 Facile -- Lichtdoenlijk
 Necessarium -- Noodlijck
 Tropi Orationis -- Sprueckwalinghen
 Vituperatio -- Versmading

In de tweede lijst is de ordening der trefwoorden eveneens min of meer systematisch en niet alfabetisch. Het lettertype is nogal klein, met de ingangen in romein en de betekenissen in een vet gotisch lettertje.

Beide lijsten hebben veel kenmerken gemeen, onderling, maar ook met de delen Konstwoorden van Meijer. Meijers konstwoorden zijn evenzeer wetenschappelijke termen, in Latijn en Grieks. Ook bij hem éénwoordige ingangen en een zeer beknopte Microstructuur, al wordt bij de konstwoorden in de Woorden-Schat het hoofdlemma gemiddeld gevolgd door 1,7 betekenissen, iets meer dan in deze lijsten.

4.3.7. Schema's met konstwoorden van Stevin.

Simon Stevin liet het overgrote deel van zijn werk in de volkstaal verschijnen. Na *De beghinselen der weeghconst* in 1586 schreef hij nog uitsluitend in het Nederlands. Het was zijn gewoonte om bij de minder gebruikelijke wetenschappelijke termen in de moedertaal die hij zelf toepaste, de meer gebruikelijke uitheemse termen in de marge op te nemen.

In 1621 ziet in Rotterdam de *Dialectike ofte Bewysconst* het licht. Achterin¹ is opgenomen een 'Tsame voeghinghe der Duytscher ende Latynscher eygene woorden, vande dialectike', die aldus begint:

Overmidts onse Duytsche Dialectike uyt de Latijnsche ghetrocken is, soo hebben wy nut gheacht de woorden deser twee talen van een selfde beteekeninghe wesende, alhier neven malcanderen te stelle(n), op dat also te opentlicker uyt haerlieder blijcke, in dese Bewysconst niet uytgelaten te zijne (hoe cort nochtans de beschrijvinghe daer af is) yet van dies tot de Saecke noodich schijnt. Angaende dat onse Duytsche woorden niet overal naer de letteren beteekene 'tselfde dat de Latijnsche doen, daer in voldoet hare selfde bediedinge der Saecke...

¹Op p. 134-140.

Uit de inleiding van de ‘Tsame voeghinghe’ wordt duidelijk dat de Latijnse termen en de Nederlandse naast elkaar zijn geplaatst, al is de weergave in het Nederlands niet altijd een letterlijke weergave van het Latijn. Ook blijkt de lijst te moeten dienen als een soort overzicht van de stof, ten bewijze van de volledigheid van het behandelde.

Inderdaad is de hierop volgende lijst met kunstwoorden, Latijn-Nederlands, uiterst onregelmatig. Nummers van definities zijn alleen in het Nederlands toegevoegd. Er kan sprake zijn van getrouwe vertaling van gegeven termen, onder elkaar, of geplaatst in een schema met accolades:

Verscheyden. defi. 24.	Diversa.		
Ghelijck. defi. 25.	Similia.		
Proportie. defi. 26.	Proportio.		
Definitie. defi. 27.	Definitio.		
	{ Nootsaeckelicke.		{ Necessaria.
De maeckende oirsaecke.	{ Willende.	Causa.	{ Voluntaria.
definit. 4.	{ Helpende.	efficiens.	{ Aduvans.
	{ By ghevalle.		{ Per accidens.

Er kan ook een opsomming worden gegeven van de behandelde stof, in Latijn of Nederlands, die in de andere taal niet woordelijk is terug te vinden:

	{ Metaphora.	
Ghelijckspreuck definit.12.	{ Allegoria.	
	{ Metonymia.	
Verkeeringhe der Crommer Bewijsreden in Rechte prop. 6.	Reductio ostensiva.	
Waer in oock verclaert wort de Verkeeringhe der Propositionen eender Bewijsreden by den Latijnen.	Co(n)versio Propositionum.	

Voor ons is deze lijst bijzonder interessant omdat wij hier, in een lijst met vertaalde kunstwoorden, de toepassing van accolades terugvinden. In zijn delen met kunstwoorden heeft Meijer, in de artikelen met sublemmata, van zulke accolades veelvuldig gebruik gemaakt.

Stevin zet in zijn lijst het Nederlands voorop, hetgeen nogal ongewoon is. Het zegt wel iets over het belang dat hij toekent aan de moedertaal. De trefwoorden staan in het Nederlands, de betekenissen in het Latijn, een enkele Griekse term daargelaten. In de rechter kolom staan de Latijnse wetenschappelijke termen, door Meijer ‘kunstwoorden’ genoemd. Domein van herkomst van de trefwoorden is uitsluitend de *dialectica*, hetgeen te verwachten valt voor termen die uit een *dialectica* afkomstig zijn.

Om deze lijst te kunnen gebruiken als vergelijkings-materiaal nemen we alleen in ogenschouw de termen die in Nederlands en Latijn elkaars equivalent zijn. Uitmijdingen en toevoegingen slaan we daarbij stilzwijgend over. De wegens samentrekking weggelaten woorden tellen wij daarentegen wel mee¹.

In de Nederlands-Latijnse ‘Tsame voeghinghe’ van zijn *Dialectike* heeft Stevin in totaal ongeveer honderd ingangen opgenomen. Zo'n ingang is gemiddeld gevormd door 2,2 woorden. Het trefwoord wordt gevolgd door gemiddeld 1,3 betekenissen en een betekenis bevat 1,7 woorden. Het is wat moeilijk om hiermee de cijfers bij Meijer te vergelijken,

¹Door de onregelmatigheid en onoverzichtelijkheid der gegeven artikelen, zal het resultaat van onze tellingen minder betrouwbaar zijn dan voor de andere lijsten het geval is.

omdat bij hem het Latijn voorop staat, en niet het Nederlands. In elk geval zien we bij Stevin een beknopte Microstructuur, zij het nog iets minder beknopt dan bij Meijer, en een wat meer uitvoerige Macrostructuur, met 2,2 woorden per ingang.

Bij Stevin valt het streven naar strenge éénwoordigheid van de Nederlandse terminologie niet te bespeuren:

Bedroch der Ghelijcknoeming eens Woorts. -- Fallacia AEquivocationis.
 Bedroch des Spreux niet simpelick. -- Fallacia dicti non simpliciter.
 Bedroch van 't Verhael des Beginsels. -- Fallacia petitionis principij.
 Rechte Bewijsredenen maecken. -- Inventio medij.

Ook hier zijn soms niet-spreektaalige woorden nodig om termen uit de dialectica weer te geven in het Nederlands:

Eyntlicke Oirsaecke, Bedriechspreuck, Ghelijcknoeming, Ghelijckluydinghe,
 Verkeerdespreuck, Onghelooftlickspreuck, Malcandertreffing, Dobbelbesluyt.

Nog interessanter voor ons onderzoek zijn de uitheemse wiskundige termen en hun Nederlandse equivalenten die Stevin heeft bijeengebracht op de bladzijden 152 en 153 van zijn *Dialectike*. Op de linkerpagina staat een pagina-groot schema dat is opgebouwd met behulp van grote en kleine accolades. Het bevat een zestigtal Nederlandse termen uit de meetkunde. Op de rechter pagina is hetzelfde schema afgedrukt, met precies dezelfde meetkundige termen erin, maar nu in Latijn en soms Grieks. In feite gaat het hier om een lijst van uitheemse wetenschappelijke termen met hun Nederlandse equivalent, gegoten in schemavorm.

Van de ongeveer zestig uitheemse termen op de rechterpagina behoren er 50 tot het Latijn en 10 eerder tot het Grieks. Stevin is zelf ook van mening dat zijn Latijnse terminologie niet vrij van Griekse invloed is, want onder de Nederlandse versie schrijft hij: 'Daer vooren de Latijnen (dickmael Begriect) dese woorden inde ghebruyck hebben...' Dit is juist als bij Meijers konstwoorden, meestal Latijn, in veel mindere mate Grieks.

Aan de 59 Nederlandstalige wiskundige termen op de linkerpagina, beantwoorden 59 uitheemse termen op de rechterpagina. Per trefwoord één betekenis zou men kunnen zeggen. De Nederlandse termen bevatten gemiddeld 1,25 woorden, de uitheemse 1,28. Het is moeilijk om deze gegevens te vergelijken met die bij Meijer in de delen met konstwoorden, omdat het Nederlands voorop staat. Maar wel is duidelijk dat ook Stevin streeft naar grote beknoptheid.

Onder de Nederlandse termen komen bij Stevin heel alledaagse voor:

Cloot -- Sphaera
 Ey -- Sphaeroides
 Hol -- Concava
 Naelde -- Pyramis
 Plat -- Superficies
 Recht -- Plana
 Teerlinck -- Cubus
 Teghel -- Plinthides

Anderzijds ziet men, door het streven de meetkundige term weer te geven met slechts één woord, het gebruik van niet-alledaagse woorden:

Hoochkeghelsne -- Ellipsis
 Leechkeghelsne -- Hyperbole
 Onevesijdich -- Scalenum
 Scheeveruyt -- Rhomboides
 Scherphouckich -- Oxigonium
 Sesgrondich -- Hexaedron
 Twintgrondich -- Icosaedron
 Veelhouckich -- Multangulare

Stevens lijsten, soms schema's, met kunstwoorden en hun equivalenten, vertonen gewoonlijk dezelfde kenmerken als de delen met kunstwoorden van Meijer. De kunstwoorden behoren tot de Latijnse taal, soms tot het Grieks. Een uiterste beknoptheid wordt nagestreefd in het aantal woorden per ingang en in het aantal woorden per betekenis. Ook de hoeveelheid betekenissen per artikel is beperkt. De niet-alledaagse begrippen van de wetenschap zijn in de moedertaal dikwijls weergegeven met niet-alledaagse woorden.

4.3.8. Besluit

Natuurlijk zijn er meer lijsten van bastaardwoorden of van kunstwoorden die in aanmerking komen om vergeleken te worden met het werk van Meijer. Wij willen echter volstaan met het bovenstaande omdat hiermee voldoende is geïllustreerd dat Meijer met zijn behandeling van bastaardwoorden, en met zijn behandeling van kunstwoorden, handelt volgens de lexicografische tradities van zijn tijd.

Met betrekking tot de kunstwoorden vinden we deze tradities ook terug bij Meijers halfbroer A.L. Kók. In diens *Logica practica* van 1648 komen 'Tafels' voor waarin de behandelde stof is samengevat in een schema, opgebouwd met behulp van accolades van uiteenlopende grootte. Achterin de *Elementa rhetorica* van 1648 neemt Kók een lijst van Latijnse, soms Griekse, wetenschappelijke termen op, met een vertaling in het Nederlands erbij, van vijf pagina's. Ook een overzicht van de stof die in een wetenschappelijk werk is behandeld, door vermelding per hoofdstuk van de belangrijkste begrippen, zowel in het Latijn als in het Nederlands, treffen we bij Kók aan, inclusief de accolades ter samentrekking. Een dergelijk overzicht, groot 14 bladzijden, staat achterin de *Sinopsis logica* van 1648. En er zijn meer voorbeelden te noemen uit Kóks werk.

Veel van de vertalingen die Kók geeft voor kunstwoorden vinden we terug in Meijers bewerkingen van de Woorden-Schat. Maar niet met zijn vertalingen van kunstwoorden alleen heeft Kók invloed gehad op Meijer. Ook de manier waarop Kók – overeenkomstig de bestaande lexicografische tradities – lijsten en schema's samenstelde om er kunstwoorden met hun vertaling in onder te brengen, zal invloed hebben uitgeoefend op Meijers werkwijze. Kók was voor Meijer een bron van inspiratie, ook in dit opzicht.

In Meijers delen met kunstwoorden ontmoet men regelmatig het samengestelde artikel. Meijer werkt in zulke artikelen met accolades, kastlijntjes en stukjes wit, om samenhangende begrippen, vooral behorend tot recht, wijsbegeerte en geneeskunde, te combineren en samen te trekken. Hij wil deze samenhangende gehelen in gecompriëerde vorm opnemen en vertalen. Ook dit getuigt weer van zijn streven naar beknoptheid.

Op het gebied van de bastaardwoorden bestond in Meijers tijd reeds een compleet woordenboek, dat van Van den Werve. Voor de toenmalige kunstwoorden was er zoiets niet. Het was baanbrekend van Meijer om kunstwoorden die afkomstig waren uit verschillende takken van de wetenschap bijeen te brengen in een apart deel van de Woorden-Schat. In Meijers laatste bewerking heeft dit deel een omvang van meer dan 400 bladzijden en telt het 6400 artikelen, gegeven in meer dan 29.000 woorden, zodat men dan werkelijk kan spreken van een 'kunstwoordenboek'.

De eigenschappen van de delen met bastaardwoorden die Meijer heeft samengesteld, blijken al eerder gevonden te worden in de beknopte lijsten die zo hier en daar aan ander werk werden toegevoegd, tevens in het bastaardwoordenboek van Van den Werve. Het bastaardwoord als Frans, of vernederlandst woord, de domeinen van herkomst die niet beperkt bleven tot het recht, de beknoptheid van trefwoorden en van hun verklaringen, de typografische vormgeving der artikelen... In meerdere of mindere mate vindt men deze

elementen reeds eerder en op uiteenlopende plaatsen terug. Meijer neemt het bruikbare over, combineert, past toe, versterkt met name de beknoptheid, verbetert de ordening, en komt zo tot een afzonderlijk deel met bastaardwoorden dat in 1669 meer dan 7000 artikelen bevat, met ruim 25.000 woorden, op 336 bladzijden. Een echt 'bastaardwoordenboek'.

Het derde deel van 1669 is veel minder dan de eerste twee delen geworteld in de bestaande lexicografische traditie. De behandeling van de verouderde en ongewone woorden doet ons wel denken aan de ingangen van bijvoorbeeld het *Etymologicum*, waarin naast verouderde en ongewone woorden regelmatig eigentijdse synoniemen zijn geplaatst. Meijers taalkundige toelichtingen in dit deel herinneren eveneens aan toelichtingen en verklaringen die het *Etymologicum* geeft in het Latijn. Maar verder houdt de overeenkomst op tussen het ééntalige derde deel van Meijer en het veeltalige *Etymologicum* met z'n omvangrijke artikelen. Een woordenboek of woordenlijst met een trefwoordenbestand van verouderde en ongewone woorden is ons uit Meijers tijd niet bekend.

Het derde deel van 1669, met zijn verklaring van verouderde en ongewone woorden, is het meest unieke gedeelte van de Woorden-Schat. Het is daardoor ook het langst in gebruik gebleven, tot ver in de negentiende eeuw toe. Kwalitatief gezien echter, is dit niet het beste deel van Meijers lexicografisch werk geweest. Het is ook anders van aard dan de twee andere delen, doordat de betekenissen zijn gegeven ter verklaring en niet ter vervanging van het ongewone woord.

Van de artikelen in het derde deel bevat 20% een taalkundige toelichting, met een gemiddelde omvang van 20 woorden. Zijn standvastig streven naar beknoptheid laat Meijer in deze toelichtingen varen. In de opzet van de Woorden-Schat, die wordt gekenmerkt door strenge beknoptheid, en in de doelstelling van de Woorden-Schat woorden aan te bieden ter vervanging van het vreemde woord, horen deze taalkundige toelichtingen in feite wel het minst thuis.

